

Володимир ПОЛІЩУК

ВРЯДОВЕ ВИЖІВСТВО КРАСНОСІЛЬСЬКИХ БОЯР У КОНТЕКСТІ ЗАМКОВИХ СЛУЖБ

(Луцьке староство в 1545–1567 рр.)

Тема виживства красносільських бояр, які перебували у великокнязівській юрисдикції, розглядається нами у контексті локальної історії Луцького повіту Волинської землі, яка входила до складу Великого князівства Литовського (далі – ВКЛ), напередодні і в момент ліквідації самого інституту виживства в ході судово-адміністративних реформ 1564–1566 рр.

У поле зору нашого дослідження входить, з одного боку, місцева історія боярської служби, а з другого – її регламентація та залучення до публічно-правових процедур. Нагадаємо, що виживство включало у себе виїзд на місце правопорушення, засвідчення шкод, поранень, збройних нападів і, загалом, будь-які публічні процедури, пов'язані з засвідченням правопорушень. Іншим важливим аспектом виживства була фіксація цих свідчень у замкових книгах. Виживство, становлячи елемент писаного права, входило в компетенцію замкових/старостинських урядів. Тому на перший план дослідження виходять такі підставові структури, як а) замковий уряд з його публічними повноваженнями, б) боярська/замкова служба з її обов'язками, в) правова процедура як елемент писаного права. Оскільки виживство пов'язане, з одного боку, з писаним правом, з другого ж – із замковою службою, нашим завданням є простежити, як цей зв'язок реалізувався на конкретному прикладі красносільських бояр: коли і як їхня замкова служба увійшла у публічно-правову компетенцію старостинських урядників? Як суміщалися при цьому урядові повноваження із боярською повинністю? У даному контексті приклад красносільських бояр є по-своєму унікальним явищем, оскільки законодавство ВКЛ розглядало вижив не як замкових слуг, а як персональних слуг урядників: геть-

Володимир Поліщук – закінчив аспірантуру Інституту Східноєвропейських досліджень НАН України. Досліджує соціальну історію Волині XVI ст.

мана, маршалка, воєводи, старости, підстарости тощо. У нашому ж випадку йдеться про вижив Луцького замкового уряду, не підлеглих особисто ні старості, ні його урядникам згідно зі статусом «слуг» великого князя, що відображалось і в їхній офіційній титулатурі при наданні на виживство: *боярин господарський красносільський*. Варто також зазначити, що красносільські бояри володіли землею як великокнязівські піддані («под господарем») і як такі – підлягали старостинській юрисдикції (*присуду*) господарського замку, тобто намісницькій юрисдикції великого князя. Офіційно їхні землі належали королю, який мав на них право відчуження.

Красне Велике і дворець Красне

Певною проблемою виявилась локалізація красносільських бояр за місцем осілости. Назва «Красне» належала двом селищам у Луцькому повіті, причому обидва були розташовані неподалік від Луцька. У джерелах ці топоніми не завжди розрізнялися¹, що вносило певну плутанину: з якого ж маєтку бояри несли службу? Ретроспективну ясність внесла публікація Олександром Барановичем тарифу подимного 1629 р. та складена ним мапа², за якою розрізняються Красне Велике на південь від Луцька, належне до Луцького ключа, і Красне під Луцьком на правому березі р. Стир, на північний захід від міста.

Розглянемо власницький статус Красного Великого, до якого красносільські бояри не мали стосунку. Його власницька історія починається з 1386 р., коли кн. Федір Данилович Острозький отримав його разом з іншими поселеннями від великого князя Ягайла та Віговта³. На думку Оскара Халецького, під час правління на Волині великого князя Свидригайла (в 30-х – 40-х рр. XV ст.) Острозькі були позбавлені своїх південно-східних володінь у Луцькому повіті, до яких, очевидно, було долучене і Красне⁴. Вже як

¹ Źródła dziejowe. – Т. 6: Rewizya zamków ziemi Wołyńskiej w połowie XVI wieku (1545 r.) / Wyd. A. Jabłonowski. – Warszawa, 1877. — Wskaznik miejscowości (osad) ziemi wołyńskiej, w Rewizyi zamków 1545 r. dodanych. – S. III.

² Баранович О. Залюднення України перед Хмельниччиною. І. Волинське воєводство. – К., 1931. – С. 30, 44.

³ Arhiwum książąt Lubartowiczów-Sanguszków w Sławucie / Wyd. nakładem właściciela pod kier. Z. L. Radziwińskiego przy współudziale P. Skobelskiego i B. Gorczaka. – Lwów, 1887. – Т. I. – S. 45.

⁴ Halecki O. Ostatnie lata Swidrygielły i sprawa wołyńska za Kazimierza Jagiellończyka. – Kraków, 1915. – S. 117.

великокнязівське володіння, Красне Велике належало до ключа луцького і перебувало у віданні луцького ключника; з кінця XV ст. воно надається великим князем у держання своїм намісникам (пор. згадку під 1491 р. про кн. Івана Корецького – намісника красносільського). Поряд з цим відбувається поступова роздача частин Красного шляхом виокремлення дворищ: так, великий князь Олександр (1492–1506) дал цтю его, князю Лву Буремьському дворицо на Красномъ под Луцькомъ на имя Юрковское⁵. Кн. Петро Михайлович Головня теж отримав від Олександра дворища на Красном: братъ нашъ Александръ, король его милость, далъ ему два дворища пустыхъ въ Луцькомъ повѣте, на Красномъ, на имя Демьяновское а Башмановское, [...], а к тому вжо мы (Сигізмунд I. – В. П.) к тымъ жо двумъ дворищамъ придали ему тамъ жо на Красномъ дворицо на имя Жуковское, такъ жо с польми и с ѣножатями⁶. Від того ж Олександра одержав дворища на Красному кн. Іван Юрійович Заславський: а два дворища пустовских у Луцком повѣте на Красном Масиновское и Татариновское, водлуг привилею короля Александра на вѣчностъ⁷. За заповітом королівського маршалка П. Б. Загоровського (5.X.1569 р.), йому належав дворець под Луцькомъ на Красном с пашнею⁸. Від початку 1539 р. до нас дійшла скарга Матвія Красовського на П. Б. Загоровського, тодішнього ключника, городничого і мостовничого луцького і лист Сигізмунда I: ты з имени нашего ключового Красного кривды и втиски великие ему делаши и земли и сеножати властных того имени его (масток Ставрів. – В. П.) ...⁹

У 1530-х рр. Красне тримав у держанні волинський зем'янин Андрій Павлович; після його смерті маєток знову повернувся до великокнязівського фонду земель і був переданий королеві Боні Сфорца: корол его милость на жедане нашо, з ласки и милости

⁵ Архив Юго-Западной России, издаваемый временной комиссией для разбора древних актов, учрежденной при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе (далі – Архив ЮЗР). – К., 1907. – Ч. 8. – Т. 4: Акты о землевладении в Юго-Западной России в XVI–XVIII ст. / Под ред. М. Владимирского-Буданова. – С. 246.

⁶ Там само. – С. 372 (Підтверження Сигізмунда I від 5.V.1518 р.).

⁷ Lietuvos Metrika (1499–1514). – Кнуга Nr. 8. Uzrasymu knyga 8 (1499–1514) [Литовская Метрика. Книга записей, 8]. / Parengė S. Lazutka, I. Valikonyte, J. Karpa-vičienė, J. Viskantaite. – Lietuvos istorijos institutas, Vilnius, 1995. – Кн. 8. – С. 265 (Підтвердження Сигізмунда I від 29.VI.1508 р.).

⁸ Архив ЮЗР. – Ч. 8. – Т. 4. – С. 405.

⁹ Arhiwum książąt Lubartowiczów-Sanguszków... – Т. IV. – С. 180.

своее, яко ся в собѣмает, нам дат, дароват и на вѣчностъ записат рачил и всим правом и власностю ... привилей свой нам дал¹⁰. Згідно з ревізією Луцького замку 1545 р. городня (мостовий блок. – В. П.) Красносельская з Великого Красного королевои ее милости, добра есть¹¹. Однак ще перед цим Бона надала Красне у намісництво своєму слугі Василю Єнковичу (лист Сигізмунда I від 8 червня 1543 р.)¹². У листопаді 1542 р. він згаданий як дворянин господарський¹³. Цей статус В. Єнковича узгоджується з реєстром луцького старости кн. А. М. Сангушковича-Кошерського, поданого ревізорам Луцького замку у червні 1545 р. (список князя Кошерского, старости луцкого, што он выписавши роздане волостей и сел замку Луцкого теж володимерского нам дал): село Красное з приселки Болче, Колнятичи, Ставров, Перекладовичи господар его милость Старый дал Василю Енковичу в держане¹⁴. У 1544 р. королева Бона обміняла двор Красне та іменце Ставров на маєток Речицю, що належав тому ж старості, однак В. Єнкович залишався пожиттєвим державцею Красного і Галичан¹⁵. В 1553 р. його згадано як небіжчика¹⁶. Акт обміну (commutatio) від імені королеви Бони було укладено у Бересті 30.IX.1544 р.¹⁷, а від імені князя Кошерського – 13 жовтня того ж року¹⁸. Ініціатива обміну належала луцькому старості: староста луцкий, маршалок короля его млсти, князь А. М. Сангушкович Кошерский частыми прозбами и чоломбитем своим нас в том находвал. Щодо присілка Ставрів, то в акті від імені королеви Бони було відмічено, що це іменце нашо, Ставров,

¹⁰ Ibid. – С. 402

¹¹ Źródła dziejowe. – Т. 6. – С. 51.

¹² Архив ЮЗР. – Ч. 8. – Т. 4. – С. 427 (Державьца красносельский и галичанский панъ Василей Енковичъ – або: намѣстникъ красносельский и галичанский королевое нашоє ее милости и великое княгини Боны Василей Енковичъ – Лист Сигізмунда I від 8 червня 1543 р.).

¹³ Arhiwum książąt Lubartowiczów-Sanguszków... – Т. IV. – С. 323.

¹⁴ Źródła dziejowe. – Т. 6. – С. 86.

¹⁵ Центральний державний історичний архів України у місті Києві (далі – ЦДІАУ(К)). – Ф. 49. – Оп. 2. – Спр. 1122. – Арк. 1 (Лист Сигізмунда I від 16.I.1548 р. про призначення комісарських суддів за скарою В. Єнковича – «урядника красносільського і галичанського» – королеві Боні про утиски з сусіднього маєтку Михайла Кутровського)

¹⁶ Архив ЮЗР. – Ч. VIII. – Т. 6. – С. 13 (зем'янин Василь Літинський свідчить у граничному спорі щодо Галичан і Бородичи: коли дядько мой, небожчикъ, пан Василей Енкович тот двор Галичаны от королевоє ее млсти держал, я-м, дей от дядка своего врядником был через колко год).

¹⁷ Arhiwum książąt Lubartowiczów-Sanguszków... – Т. IV. – С. 402.

¹⁸ Ibid. – С. 425

которое ерми купили в землянина земли Волинское, Матфея Красовского¹⁹. Акт очевидного сознания В. Красовського від 27 лютого 1543 р. засвідчив, що він продав королеві Ставрів за полтратяста коп грошей литовское монеты²⁰. У 1539 р. Матвій Зенькович Красовський обміняв свій маєток Красов і Мислін (Володимирський повіт) на Ставрів, що належав маршалку Волинської землі та володимирському старості кн. Ф. А. Сангушковичу-Кошерському²¹. У грудні 1539 р. Войтех Зенькович у листі великого князя іменується уже землянин волинський повѣту луцького Войтех Ставровський²². Даний факт належності Ставрова луцькому старості не зовсім узгоджується з пізнішим повідомленням ревізії (червень 1545 р.), де Ставрів подано великокнязівським: *За тою вержою Пинскою городни идут: Первая городня Красносельская, Ставровская, то королевский*²³.

Цей акт обміну є важливим для нашої теми, оскільки текст угоди містить у собі положення, що торкається замкової служби, обумовлюючи взаємини нового власника Красного зі слугами Бони, які тримають від неї по одному присілку Красного: *Маєт вжо князь Кошерский и его потомки тыи два имени наши, Красное и Ставров, на себе держати, кром земель наших шляхты Богуша Павловича з ыменем его Былчом, а Богдана Зубовича з ыменем его Перекладовичи, в которые ся не маєт ничим уступовати, але они пред ся повинни будут ку замку Луцкому служить...*²⁴. Характерно, що Богуш Павлович, виступаючи серед полюбовних суддів одного зі спорів (4.VII.[1546 р.], індикт 4), іменується власницьким відтопомічним (маєтковим) прізвищем: *Краносельський*²⁵. Як бачимо з мінової угоди, вона не тільки закріплювала за слугами королеви Бони імунітет від нового власника, а й залишала в силі їхні, якіс

¹⁹ Ibid. – С. 403.

²⁰ Ibid. – С. 336.

²¹ Ibid. – С. 189 (підтвердження обміну листом Сигізмунда I від 20.II.1539 р.).

²² Ibid. – С. 228.

²³ Zródła dziejowe. – Т. 6. – С. 36.

²⁴ Arhiwum ksiąząt Lubartowiczów-Sanguszków... – Т. IV. – С. 403.

²⁵ Інститут рукопису. Національна бібліотека України ім. В. Вернадського (далі – ІР. НБУ). – Ф. II. – Спр. 22613. – Арк. 19 (Лист полюбовних суддів з руки жидичинського архімандрита Арсенія в його спорі з братами Підгаєцькими – Романом та Дмитром Івановичами про взаємні шкоди. Б. П. Красносельський разом з трьома іншими панамі Василем Рудецьким, Олехном і Іваном Княгининськими виступає полюбовним суддею з руки братів Підгаєцьких, які програли справу. Лист полюбовних суддів архімандрита: Василя Семашковича, Василя Івановича Яловицького та Олехна Ласковича. Копія другої половини XIX ст. з оригіналу, який не зберігся).

ближче невідомі замкові служби, що є першою прямою згадкою про замкову повинність з Красного Великого. Згідно з ревізією 1552 р. Красне Велике належало Борзобогатим (герб Єліта)²⁶, які з придбанням маєтку стали іменуватися Красенськими. Адміністративним центром Красного стає панський двір Олехна та Івана Яцковичів Борзобогатих. Вірогідно, між 16 січня 1548 р. (згадка В. Єнковича красносільським намісником) і 1552 р. Красне разом з іншими маєтками було надане Борзобогатим – *вечністю даний від королеви Бони, очевидно, за кредиторські послуги: контентуючи ее млст за выдане певное сумы пнзей королю его млсти на потребности земские ВКЛ*²⁷. У тому ж привілеї Борзобогаті відкуплялися від Богуша Павловича, сплачуючи йому певну суму відшкодування: *к тому ж за другую суму, з ведомостю его королевское млсти нѣякому Богушу Павловичу за нагороду имени того ж Красенского выданую*²⁸. Показово теж, що ще 8 жовтня 1547 р. обидва брати фігурують без маєткових шляхетських прізвищ, як красноставські купці²⁹. За нового короля Сигізмунда Августа Бона спочатку отримала підтвердження на свою данину Борзобогатим, а потім оформила остаточний продаж Красного, Галичан, Зборошова і Ставрова за 8000 кіп грошей³⁰. Коли 1 лютого 1563 р. королівський дворянин В. П. Загоровський «ув'язував» за борги маєтки Борзобогатих на короля, то в зізнанні вижа було зазначено, що разом з Красенським двором були «ув'язані» належні до нього Радомишль та Суха Воля: *А пан Загоровский в тот двор Красенский, в поля, в сѣножати дворные и теж в люди оного имени Красного, к тому во имени их Радомышль и Сухую Волю, которые до того ж двора и имени Красного прислухают* (підкреслено мною. – В. П.), *... на гсдря короля его млсти в 1800 копах грошей .. увезат*³¹. В якості ув'язчого (плати за процедуру) дворянин узяв собі присілок двора Красного – Ставрів: *А за увязчее свое пан Василей Загоровский взял себе приселок з двора Красенского Ставров з людми, з*

²⁶ Архив ЮЗР. – Ч. VII. – Т. I. – Там само. – С. 183.

²⁷ ЦДІАУ(К). – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 7 – Арк. 314 зв. (Запис від 29.IX.1565).

²⁸ Там само. – Спр. 7. – Арк. 314 зв.

²⁹ Торгівля на Україні XIV – середини XVII століття. Волинь і Наддніпрянина / Упор. В. М. Кравченко, Н. М. Яковенко. – К., 1990. – С. 73 (Привілеї Сигізмунда Августа про передачу в оренду красноставським купцям Олехну і Івану Борзобогатим луцьких і володимирських митних зборів. 8 жовтня 1547 р.).

³⁰ ЦДІАУ(К). – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 314 зв. – 315.

³¹ Там само. – Спр. 5. – Арк. 25 зв. (Запис ЛЗК від 30.I.1563).

млыном ... в 115 копах грошей³². Підтвердження Сигізмунда Августа 30.V.1569 та Стефана Баторія 12.XI.1577 р. листа І. Я. Борзобогатого Красенського (луцького і острозького владика о. Іони), даного своїм синам на право спадкового володіння, називає Красне Велике містечком разом з Красним Малим, Омеляником, Радомишлем, Сухою Волею³³. Отже, як бачимо, з Красним ототожнюється декілька сіл та присілків, які входили до Луцького ключа і вийтвства і які локалізуються на сучасній мапі в 10–15 км на південь від Луцька. Приватний статус володіння не дозволяє локалізувати у ньому красносільських бояр.

Соціальна категорія «боярин»

Перш ніж перейти до обсягу служб красносільських бояр, слід коротко спинитися на статусі боярина в соціальній стратифікації ВКЛ. Загальновідомо, що бояри не становили строго окресленої та чітко визначеної соціальної категорії. Групи і прошарки бояр відрізнялися за типом локальних традицій і посідали різні місця у ієрархічних відносинах, уже на початку XVI ст. займаючи маргінальне становище між шляхтою і тяглими селянами³⁴. На відміну від останніх, бояри, як і шляхта, володіли землею на умовах земської військової (господарської) служби або служби панської. Центральна влада поділяла боярську службу в основному на військову і замкову. Конкретні умови землеволодіння, а також характер служби породжували суттєві розбіжності між боярами, які відбивалися, зокрема, у відповідних сталих епітетах. Наприклад, *бояре подлейшиє* відрізнялися від *бояр урожонных* тривалістю землеволодіння в межах двох-трьох поколінь: у останніх воно було спадковим з діда-прадіда. *Бояри путні*, на відміну від *бояр панцирных*, були зближені з панськими слугами у виконанні подорожньої повинності. Панцирні ж бояри, як правило, підлягали замковим урядам і залучались до військових виправ. Обсяг і тип боярської служби визначався на підставі привілеїв, як великого князя, так і місцевих старост чи воєвод.

³² Там само. – Спр. 5. – Арк. 26. Приблизно 10–12 селянських господарств; «присілок» у вищенаведеному привілеї королеви Бони подається окремо від Красного.

³³ Вольнский историко-археологический сборник. – Вып. 1. – Почасв-Житомир, 1898. – С. 4–7.

³⁴ Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). – К., 1993. – С. 73.

Типовим прикладом може служити підтвердження Сигізмунда Августа (від 1.XI.1551) листа мстиславського старости кн. Івана Полубенського боярам Мстиславського повіту на право їх боярського землеволодіння і звільнення від тяглих повинностей: *нехай они тую отчизну свою у Красном* (не плутати з Красним на Волині. – В. П.) *держать со всимъ, яко ся здавна в себе маєть, а намъ службу боярскую конно и збройно посполъ з ыншими бояры тамошними служатъ, а подачокъ давати и на толоки, и на иншиє жадные службы тяглые ходити не мають, до воли и ласки нашое господарское*³⁵.

Щодо красносільських бояр, про яких йдеться у цьому дослідженні, то вони не належали ні до «військовозобов'язаних», ні до бояр приватної юрисдикції князів чи панів. Їхня служба співвідноситься з типом служби *путних* бояр, хоча виживство з нею прямо не пов'язувалося. Стосовно закріплення за красносільцями боярського статусу, то це, очевидно, впливало з їхньої замкової служби, яка залишила їх за межею шляхетського стану.

Торкаючись генези назви «боярин», Володимир Антонович вказував, що поширення назви *зем'янин* (з першої половини XV ст.) відрізняло незалежних бояр-власників, які служать земську службу, від бояр, приписаних до господарських замків³⁶. На думку Наталі Яковенко, «рядовий військовий прошарок лишався у підпорядкуванні регіональної влади до кінця XV століття, аж доки не постало рельєфніше питання про відмежування боярства-шляхти від інших груп»³⁷. Якраз до цих інших груп належали і красносільські бояри, щоправда зберігаючи за собою великокнязівське підданство, у якому перебувала вся привілейована верства ВКЛ: «вищий престиж мала безпосередня залежність від [веховного] володаря, а не від князів чи панів»³⁸. М. С. Грушевський, досліджуючи залежну шляхту Барського староства, вказував, що слово «боярин» в XVI ст. позначало служебну людину, слугу (*servi bojarones*) у сенсі замко-

³⁵ Метрыка Вялікага княства Літоўскага. Кніга 28 (1522 – 1552). Кніга запісаў 28 / Падрыхтоўка тэкстаў да друку і навук. апарат: В. Мянжынскі, У. Свяжынскі. – Менск, 2000. – С. 163 (№124).

³⁶ Антонович В. Б. Киев, его судьба и значение с XIV по XVI столетие (1362–1569) // Монографии по истории Западной и Юго-Западной России. – Киев, 1885. – Т. 1. – С. 250.

³⁷ Яковенко Н. М. Українська шляхта... – С. 30.

³⁸ Там само. – С. 71.

³⁹ Грушевський М. С. Барське староство. Історичні нариси XV–XVIII ст. – Львів, 1996. – С. 226.

вого слуги³⁹. Історик підсумував, що в термінології XVI і початку XVII ст. поняття «слуга», «боярин», «васал» були тотожні⁴⁰. Замкова служба ставила бояр на найнижчу сходинку привілейованої ієрархії, без підвищення до рівня шляхти, однак, з другого боку, відрізняла їх від панських тяглих підданих.

Різновиди замкових служб

У якому ж зв'язку виживство перебувало до вимог замкової служби? Привертає увагу той факт, що у ревізіях 1545 і 1552 рр. красносільські бояри не фіксуються під вживаним пізніше окресленням *боярин господарский красноселский*, не кажучи вже про їхнє виживство: останнє іменування актуалізується в ході урядового призначення на виживство, в якому бояри виступають репрезентантами старостинського уряду. Втім, виживство й не могло фіксуватися як замкова служба, оскільки входило в компетенцію замкового уряду, тобто в публічно-правову сферу, а не в сферу повинностей. Як елемент публічних повноважень уряду, виживство не сприймалося при реєстрації господарських замкових служб ні як окрема служба, ні як замкова повинність. Воно входило до складу судово-процесуальних і слідчих процедур, що оплачувались стороною на користь представників уряду: *Вины, децькованое, вижованое, повежное, пересуды, блудяги – то все ведле статуту*⁴¹. Відтак, виживство входило в компетенцію урядників в особі підстарости, писаря, воротного, дяка (підписка) і розглядалось як прибутки даного уряду. Більше того, ревізія 1545 р. взагалі не згадує про існування службових дворич на Красному: зазначаються тільки повинності з прилеглих до Красного замкових сіл (див. табл. № 1). Розглянемо дещо детальніше ті села, які, згідно з ревізією 1545 р., «тягнули» до Луцького замку: *А то сут села, котори ку замку луцкому прислухают и што за службы служат и дани и оплаты водле повѣсти их достаточне выведати, то все меновите описати*⁴². Вони разом з замковими повинностями у зведеному вигляді показані в таблиці № 1. Ці повинності, описані на підставі свідчення

³⁹ Там само.

⁴¹ Згідно з ревізією 1552 р.: РДАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Спр. 563. – Арк. 170. (Мікрофотокопія: ЦДАУ(К). – КМФ-36. – № 563. – Арк. 170). Надруковано за копією кінця XVIII ст. за латинською транслітерацією: Архив ЮЗР. – Ч. 7. – Т. 1. – С. 173. В публікації «повежно»? передано, як «posocznoie» (від «сок», «сочен»?).

⁴² Zródła dziejowe. – Т. 6. – S. 76.

старців і селян замкових сіл, тобто замкових слуг і данників, охоплюють замкове забезпечення, а також доходи Луцького ключа без урахування податків, що йшли на старосту та ключника: останні не були зареєстровані ревізорами повністю, оскільки луцький староста відмовився їх вказати⁴³. Як бачимо з таблиці, ревізори реєстрували *тягли повинності* прилеглих до Луцька поселень, що мали характер замкової служби. На жаль, відсутність джерел не дає змоги порівняти їх зі службами кінця XV – початку XVI ст., зокрема визначити, з яких сіл вони надходили, оскільки роздачі маєтків Луцького ключа і староства впродовж 1507–1520-х рр., здійснювані кн. К. І. Острозьким, очевидно, ліквідували частину служб (наприклад, *стації* на князівських послів та гінців)⁴⁴.

Таблиця № 1.

Службові села Луцького замку та Луцького ключа (за урядовою ревізією 1545 р.)⁴⁵

Назва поселення	Кількість дворич + городники	Повинність замкової служби зі службових і тяглих дворич
Чернче-городок з присілком Маневичі	21	<u>Польові і підвозні роботи</u> : завезення дерева з двох дворич по возу, викіс сіна і складення сіна в копи
Колки (Kołok)	8 + 1	—
Рудники (Rudniki)	6 + 2	<u>Ремонт замку</u> : з кожного дворича по чоловіку; завезення дерева (за наказом ключника); викіс сіна
Козлиничі (Kozliniczy)	5 (слуги замкові) + 10 дворич данників	<u>Догляд за кіньми</u> : на королівській стайні коней «оправовати»; робити з возом, з сокирою, з косяю (<i>на Красном</i>)
Рудники (Rudniki)	14	<u>Залізодобувний промисел</u> : «службу не служать, тільки залізо на замок дають»
Забороль (Zaborol)	6 (слуги замкові) + 9 (тягли дворича) + 3 пустих	<u>Служба «конем»</u> : («сьомий тивун службний»); завезення борошна до замку; <u>польові роботи</u> : два дні жито жати (на двір Красне); <u>риболовля</u> : половину улову зі ставу на замок, гатити став хмизом

⁴³ Ibid. – S. 79: *О инииши приходы староства луцкого, то ест о капизну, о ятки и о инииши малыи и великии мовили есмо князю старосте, абы нам дал знати, и он обѣчался вси доходы староства своего, справедливѣ описеши, на рещтре дати, а потом колко есмо его сами в там напоминали и служебников наших посылали и листы писали, и он того реистру ни сам нам дати, ани прислати не хотѣл.*

⁴⁴ Архив ЮЗР. – Ч. 7. – Т. 1. – С. 182 (згідно з ревізією 1552 р.).

⁴⁵ Zródła dziejowe. – Т. 6. – S. 76–78.

Голешів (Holeszowo)	2 + став великий з млином	<u>Замкова сторожа</u> («сторожовщина»): на верхньому замку кликати; <u>польові роботи</u> : орати, ралити, жати овес і жито (на двір Красне)
Радомишль (Radomyszle)	20 + 11 рибалок замкових	<u>Замкова сторожа</u> : по два чоловіки на тиждень до ревізії, після – по шестеро. <u>Польові роботи</u> : оранка, сівка, жнива – тиждень на рік (на двір Красне)
Села належні (що <i>прислухають</i>) до Луцького ключа		
Гнідава (Hnidowo)	11	<u>Підвозні і ремонтні роботи</u> : з підводи ходити за наказом ключника; возити з поля жито, згрібати сіно, обплітати на Гнідаві городи, стайні, двір. <u>Пивоваріння</u> : варити пиво з замкового солоду (12 пив на рік)
Кольчине (Kolczyno)	14	<u>Польові роботи</u> (служба «повиноватая»): жито жати, косити. <u>Стаці</u> : утримання татарських послів пенязми (по 3, 5, 6 кіп грошей)
Підгайці (Podhaucy)	6	<u>Польові роботи</u> : оранка (з дворища по волю), жнива жита, молотьба, обплітання гумна (на гнідавський двір)
Свож (Swoż)	2	<u>Підвозна служба</u> : возити вугілля на гнідавський двір
ВСЬОГО: 30 сіл Луцького замку і ключа: 124 дворищ, 11 замкових рибалок, 3 городники.		

Кінна/путна служба з с. Заборля

В акті ревізії 1545 р. служби красносільських бояр не зафіксовані, однак можна припускати, що їхнім аналогом була згадана тут служба «конем» із с. Заборля: *Selo Zaborol, w tom sele dworyszcz szest, z kotorych dworyszcz słuhi zamkowyi konem słužat* (підкреслено мною. – В. П.), *a semyj tiwon słužebnyj. A tiahlych dworyszcz dwiat...*⁴⁶. Служити конем на замку означало розвозити документацію замкового уряду. Це досить близько перекликається з виживством: виж, як і *посланець*-листоноша, від імені уряду і від сторони, яка його замовляла, теж возив (на практиці більше супроводжував) письмові свідчення у сфері своєї компетенції – позови, скарги, *реєстри шкод*, засвідчення *головщин*, *роти* (присяги) тощо⁴⁷.

⁴⁶ Ibid. – Т. 6. – С. 77.

⁴⁷ Тексти публічно-правових процедур, включаючи «зізнання» вижив (*сознане вижово*), могли складатися на місці урядниками і дяками – писарями панських маєтків, після чого їх везли на замковий уряд для оформлення заяв та запису їх до судових книг.

Спробуймо тепер підрахувати кількість населення Заборля. Як відомо, дворище налічувало 2–3 дими, тобто два або три повних селянських (податкових) господарства. У ревізії 1552 р. подане співвідношення дворищ і димів: на п'ять службових дворищ припадало 11 димів, а на 12 тяглих – 33 дими разом з трьома *городниками*. У 1545 р., відповідно, це співвідношення виглядало так: 7 службових дворищ (сьомий тивун) і 12 тяглих, три з яких були незаселеними (див. табл. № 1). Як бачимо, за сім років зменшилась кількість службових дворищ, а тяглі повністю заселились. Цікаво, що службове дворище поєднувало два дими, тоді як тягле – три дими. Спираючись на гіпотезу Ірини Ворончук⁴⁸, за якою коефіцієнт диму дорівнював 11 особам, можна приблизно вирахувати чисельність заборольських селян: у 1552 р. на 44 димах їх мало би бути близько 484 (разом з трьома *городниками*), а в 1545 р. на 41 димові близько 451 осіб, тоді ж зафіксовано три порожніх дворища: ... *lecz trzech dworyszcz w pustie po polowicy mež tyti dworyszczamy ležyť*⁴⁹. На відміну від інших замкових сіл, Забороль у 1552 р. перебував у держанні Олехна Яцковича Борзобогатого (помер в кінці 1550-х рр.), що видно з тієї ж ревізії: *Село Заборовьльское держить Шлехно Борздобогатый*⁵⁰. На початку 1560-х рр. Забороль входив до числа маєтків, які король наказав «ув'язати» на себе за несплату Борзобогатими митних зборів. 5 лютого 1563 р. королівський дворянин В. П. Загоровський марно намагався виконати королівський наказ, зустрівши збройний опір слуг луцького вйта Івана Яцковича Борзобогатого⁵¹, і лише коли останній змушений був поступитися вйтивством на користь королівського маршалка Михайла Єловича-Малинського, Забороль разом з Галичанами (присілки Зборошев і Скриголови) 29 серпня 1566 р. був «ув'язаний» на користь нового вйта⁵². До акту «ув'язання» було внесено реєстр тяглих димів (42 господаря і два безземельні *городники*) Заборля з переліком податків (*Реєстръ списаня двора Заборолского*)⁵³. Це були ті самі

⁴⁸ Ворончук І. О. Про коефіцієнт диму на Волині в другій половині XVI – середині XVII ст. // Український археографічний щорічник. Вип. 3–4. – К., 1999. – С. 212–229.

⁴⁹ Zródła dziejowe. – Т. 6. – С. 77.

⁵⁰ РДАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Спр. 563. – Арк. 191. (Мікрофотокопія: ЦДІАУ(К). – КМФ-36. – № 563. – Арк. 191). Надруковано за копією кінця XVIII ст. за латинською транслітерацією: Архів ЮЗР. – Ч. 7. – Т. 1. – С. 183.

⁵¹ ЦДІАУ(К). – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 28 зв. – 29 (Запис від 5.II.1563).

⁵² Там само. – Спр. 8. – Арк. 342–347 (Запис від 7.IX.1566).

⁵³ Там само. Надруковано: Памятники, изданные киевской комиссией для разбора древних актов. – Т. III. – Изд. 2-е, с доп. – К., 1898. – С. 69–75.

дворища, господарі яких за ревізією 1545 р. виконували підвозну (подводну) повинність на замок, робили на красенському дворі, мостили на Стирі лавки та гатили хмизом Голешівський став⁵⁴. Замкова служба в інвентарі не згадується, відтак можна припустити, що вона була скасована на користь нового власника. Немає згадки й про ті дворища, господарі яких раніше виконували кінну службу. Чи залишилися вони у замковій юрисдикції? Навряд, адже у 1566 р. були зареєстровані всі 42 дими Забороля, на два менше порівняно з 1545 р. В 1629 р. за реєстром подимного податку Забороль нараховував 43 дими і належав нащадку Борзобогатих Олександру Красенському (Александр Красінський за О. Барановичем)⁵⁵.

Ліквідація кінної/путної служби з Забороля непрямо підтверджується прикладом сусіднього Володимирського замку. В 1512 р. замкове село Свинюхи було надане Сигізмундом I в отчину писарю великого князя Михайлу Василевичу, за привілеєм – Свинюському. Володимирський староста спочатку відмовився «ув'язати» його в цей масток, посилаючись на лист Сигізмунда I свинюським путним слугам на боярську замкову службу старостинського підпорядкування (*тыє люди наши свинушане мають в себе нашъ лист на то, што жь не мели есмо ихъ отъ замьку отъдавати*). Тож великому князю довелося видавати другий підтвердний привілей, яким путні слуги звільнялися від служби на замок з вибором: або служити новому власнику, або залишити землі: *которые в том имени слуги путные, в которых наш лист (привілей на путну службу. – В. П.) будет, тых Михайлу (Василевичу. – В. П.) не дали есмо, въсхотят ли они по свое доброй воли ему служити, и они нехай ему служат, а не въсхотятъ ему служити, и они, земли свои оставивши, мають пойти проч, где хочачи...*⁵⁶.

Красносільці: осілість і особовий склад

Як було зазначено, ревізія 1545 р. не зареєструвала боярських служб з Красного під Луцьком, подані тільки повинності прилеглих сіл (див. табл. № 1). Ще раз Красне згадується у цій ревізії у зв'язку зі скаргою луцьких міщан, яку переповідають ревізори: *wedze biut, hrabiat y wseie ich z prostronnosti tolko szto w domu y na torhu, a skoro za miesto, to wzo z samym y bydlu ich ne wolno z Krasnoho, z*

⁵⁴ Zródła dziejowe. – Т. 6. – С. 77.

⁵⁵ Баранович О. Залюднення України... – С. 66.

⁵⁶ Архив ЮЗР. – Ч. 8. – Т. 4. – С. 222.

*Hnidawy, ...sterehut, imaiut. I prawie ich w kut, w odno miesto zagnali...*⁵⁷ З цієї скарги наочно проступає розташування Красного на кордоні з містом. Уперше дворець Красне, розташований на другій стороні Луцького замку, реєструється в ревізії 1552 р., як належний до Луцького ключа. Зафіксовано 5 службових дворощ на шести димах, а також два *городники: прихожий* Василь та Федько Василевич. На п'яти заселених дворищах-димах у 1552 р. мешкають *люди дворца Красного и слуги путные: Марко приезчий из сыном, дворище служебное дымы 2(1/2), Степан Родкевич – (1/1), Иванецъ Гордуновичъ – (1/1), Жданъ Родкевичъ – (1/1), Иваишко Романовичъ – (1/1)*⁵⁸. Як видно з актів луцьких замкових книг 1558–1567 рр., це красносільські бояри-вижі: Іван Гордунович – *боярин луцький* – згаданий як сторонній свідок (*людина добра*) 20.II.1559 р. на процедурі «ув'язання»⁵⁹. З цією родиною, очевидно, пов'язані вижі Семен та Богдан Гордуновичі (див. табл. № 2). Ждан Родкевич отожнюється з тивуном Жданом Ротковичем в 1565 р. Щодо характеру їхньої служби, то вона дуже близька до служби з заборольських дворощ за описом 1545 р. В ревізії 1552 р. зазначено: *винни за VI (=12) миль ехати з листомъ, орати на весне винни B (=2) дни, а паренину другие B (=2) дни. А што тамъ на той роли постъютъ, што они поорутъ, то все они пожати мають*⁶⁰. Перший момент (їздити з листом за 12 миль) позначає боярську кінну/путну службу, другий момент пов'язує їхню службу з тяглою повинністю робіт на двірських полях Красного (оранка 2 дні, сівба 2 дні, жнива). Особливо слід відзначити пов'язання боярської служби з тяглою повинністю, від якої бояри, як правило, звільнялися; це вказує на їхнє походження з числа тяглих підданих. Очевидно, що така путна

⁵⁷ Zródła dziejowe. – Т. 6. – С. 89: Міщани скаржаться на те, що вони мешкають у такому обмеженому просторі, що з земель, які обступають Луцьк (замкові, ключові і князівсько-панські села), мають постійні утиски.

⁵⁸ РДАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Спр. 563. – Арк. 187. (Мікрофотокопія: ЦДІАУ(К). – КМФ-36. – № 563. – Арк. 187). Надруковано за копією кінця XVIII ст. за латинською транслітерацією: Архив ЮЗР. – Ч. 7. – Т. 1. – К., 1886. – С. 171, 180. Публікація містить чимало помилок, які спотворюють зміст тексту. Так, взагалі пропущено Степана Родкевича, Ждана Родкевича названо «Kodkiewicz», «слуги путные» передано як «shuhy platniic», «слугъ пуных E (=5), як «пустых дворгysz piat».

⁵⁹ ЦДІАУ(К). – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 95 зв.

⁶⁰ РДАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Спр. 563. – Арк. 187. (Мікрофотокопія: ЦДІАУ(К). – КМФ-36. – № 563. – Арк. 187). Надруковано за копією XVIII ст.: Архив ЮЗР. – Ч. 7. – Т. 1. – К., 1886. – С. 180.

служба за прикладом *сторожовщини* не оплачувалась⁶¹. На нашу думку, зв'язок служби з тяглою повинністю та нечисленність заселених дворинц – Марко з сином, недавні переселенці – дозволяють припустити, що ця служба на Красному утворилася після передачі Заборолі у приватну власність Олехну Борзобогатому разом з ліквідацією кінної замкової служби, тобто наприкінці 1540-х рр.

Пізніше красносільські бояри фіксуються за інвентарями Луцького замку, які склалися при «ув'язанні» в уряд – при передачі його наступному старості. Відомо чотири такі інвентарі – 1576, 1598, 1600, 1618 років. На жаль, ці джерела фіксують бояр уже після ліквідації інституту виживства, однак все ще на замкових послугах. У першому інвентарі, складеному 2 грудня 1576 р., через три з половиною місяці після смерті луцького старости Богуща Корецького (помер 19.VIII.1576 р. в Луцьку) для передачі його наступнику – луцькому ключнику і городничому Олександрові Жоравницькому, бояр торкається одна лаконічна фраза: *на Красному семеро бояр, котрі повинні їздити з листами*⁶². Наступні збережені інвентарі Луцького замку за 1598, 1600 і 1618 рр. фіксують красносільських бояр традиційно: *Село Красне, належне до Луцького староства, в ньому до несення замкової служби зобов'язані лише загородники, а бояри, яких тут переписано, відбувають свою боярську службу з листами: перший Лаврин на дворинці [і т. д.] від 14 лютого 1618 р.*⁶³. Тут, як бачимо, замкову службу ревізори відрізняють від служби боярської, на відміну від ревізії 1545 р., де кінна служба з Заборолі ототожнювалася з замковою. Подальшим шляхом локалізації красносільських бояр можуть бути розшуки в матеріалах люстрацій королівщин Волинського воєводства за 1616 та 1628 рр.⁶⁴, оригінал першої з них зна-

⁶¹ Архив ЮЗР. – Ч. 7. – Т. 1. – К., 1886. – С. 164. В 1552 р. староста наймав нічну замкову сторожу (крім сторожі з Радомишля). Для оплати їхньої служби були розкладені повинності на королівські двори Красне і Гнідаву, а також гроші підстави з судових оплат (*жидовські вини*).

⁶² IP. НБУ. – Ф. II. – № 22166. Inwientarz starostwa Luczkyego, oddanego panu Alexandrowy Zogawnyuczkyemu roku 1576. Копія XIX ст. Видання цього інвентаря в українському перекладі див.: *Кравченко В. М.* Найдавніші інвентарі Луцького замку і староства (кінець XVI – початок XVII ст.) // Архіви України. – 1986. – С. 20. В цьому виданні тексту фрагмент про бояр нерозбірливий. Його відтворено на підставі тексту копії з Інституту рукописів НБУ.

⁶³ Там само. – С. 24.

⁶⁴ Див.: *Майборода Р.* Люстрації королівщин українських земель XVI–XVIII ст. Матеріали до реєстру рукописних та друкованих текстів. – К., 1999. – С. 242.

ходиться у Києві⁶⁵. За ревізією королівщин Волинського воєводства 1620 р. у Красному проживало дев'ять боярських родин королівського підданства, причому один з них служив *возним* на луцьким гродським уряді. Що цікаво, цей боярин-возний, на відміну від інших восьми, не платить грошового податку до скарбу: *дев'ятий – возний, але той [нічого] не дає* (до скарбу. – В. П.), *тільки відправляє послуги*⁶⁶. Здається, що вознівство, ототожнюване зі шляхетським статусом (привілей на уряд возного), звільняло від оподаткування. Але це не можна автоматично переносити на виживство, яке було різновидом замкової боярської служби, ототожнюваної з повинністю. Можливе й інше пояснення: за логікою першості возним мав би бути красносільський тивун, що давало підстави для звільнення від податків. Подібні факти на прикладі Барського староства відмічав М. С. Грушевський: такі сільські «урядники», як отамани і десятники, за свою службу звільнялися від багатьох (панщина, поляховщина), а то і від усіх повинностей⁶⁷.

Врешті, останній штрих домальовує реєстр подимного 1629 р., де Красне – одне з восьми сіл Луцького староства. На цей час у ньому було 32 дими; коротенька приписка опосередковано вказує на подальший занепад замкової служби: *люди тільки перевозом* (через р. Стир. – В. П.) *живуть і від жовніврів сильно спустошені*⁶⁸. Чи стосується це тяглих селян, чи теж і бояр – невідомо. Регулярність виживства красносільських бояр, зафіксованих упродовж 1560–1566 рр. за записами луцьких замкових книг, дозволяє відтворити їхній повний склад так, як показано на таблиці № 2.

Таблиця № 2.

Красносільські бояри, надані на виживство з Луцького замкового уряду в 1560–1566 роках⁶⁹

Імена бояр	Кількість виживств по роках						
	грудень 1560	1561	1562	1563	1564	1565	1566
Гордунович Богдан	–	–	3	5	6	11	17
Гордунович Семен	2	14	4	8	2	–	–

⁶⁵ ЦДІАУ (К). – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 226 зв. – 236 зв.

⁶⁶ Zródła dziejowe. – Warszawa, 1877. – Т. 5. – S. 168.

⁶⁷ Грушевський М. С. Барське староство... – С. 258.

⁶⁸ Баранович О. Залюднення України перед Хмельниччиною... – С. 30.

⁶⁹ Таблицю складено на підставі моїх обрахунків за записами луцьких замкових книг 1560–1566 рр. Оригінали: ЦДІАУ(К). – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 3–8. Написання імен подано за оригінальним правописом джерел.

Горянн Михайло	–	–	–	5	7	8	–
Гриневич Миколай	1	1+2?	1	–	–	–	–
Жданович Левко	–	3	–	–	–	–	–
Іванович Юрко	2	6	7	8	12	13	15
Колтун Федор	–	6	7	2	5	1	–
Макарович Кунаш	–	–	–	–	–	14	17
Маркович Миколай	–	5	6	5+1?	6	4	–
Некрашевич Микита	–	–	–	–	–	2?	3+3?
Некрашевич Павло (Пашко)	–	–	1?	4	4	11	5
Некрашевич Степан	–	–	–	–	–	3+1?	5
Немецький Василь (Васко)	–	–	–	–	8	16	10
Павлович Ждан, тивун у 1563–1564, 1566 рр.	–	5	2	5	11	5	5
Павлович Михно	2	12	7	22	10	20	23
Павлович [Роткович] Степан	–	1	1	–	2	2	–
Роткович [Павлович] Ждан, тивун у 1565 р.	–	–	–	–	1	3	–
Роткович [Павлович] Михно	–	–	–	–	3	1	–
Созонович Пилип	–	3	2	11	6	12	9
Федорович Мелешко (Мелех)	–	–	–	–	–	–	6
Ярмолевич Ігнат (слуга тивуна 1567 р.)	–	–	–	–	–	–	5
Яцкович Васьо	–	–	–	–	–	1	–

Порівнюючи наведений у таблиці № 2 перелік з інвентарем Луцького староства 1618 р., де красносільці були полічені поіменно – по господарях дев'яти дворич, натрапляємо на імена, з яких тільки одне піддається прямій ідентифікації за станом на 1560-ті роки. Перелік згадує таких осіб: Лавриш, Шакова (!?), Павло Лисий, Павло (і) Ігнат, Тиміш, Савка – Тимішів зять, Петрова (вдова по Петру), Михно Радкевич, дев'яте Пашківське двориче порожнє⁷⁰. Як бачимо, зі «старими» красносільцями з певністю можна ототожнити лише Михна Радкевича з тивунської родини Ротковичів, пам'ятаючи, що для бояр спадкових прізвищ не існувало. Натомість імена бояр, епізодично зафіксовані на виживстві в 1558–1560 рр. за староства кн. А. М. Сангушковича-Кошерського (1542–1560), свідчать про безперервну службу на Луцький замковий уряд, яка за староства кн. Б. Ф. Корецького (в 1560–1576 рр.) різко інтенсифікувалася. Про це свідчить зростання кількості дворич: у 1552 р. їх п'ять; в 1576 р. згадується 7 бояр, що має дорівнювати семи дворичам; у 1618 р. – 8 бояр на 9 дворичах (дев'яте дво-

⁷⁰ Кравченко В. М. Найдавніші інвентарі Луцького замку... – С. 24.

ще порожнє); у 1620 р. – 9 бояр та дворич. Порівняно з 1552 р. боярські родини (рахуючи за патронімами), зафіксовані на виживстві в 1561–1566 рр., чисельно зросли: 9 патронімів в 1561 р.⁷¹ і 9 – в 1566 р. П'ятеро нових, які почали залучатися в 1564–1566 рр., можливо, новоосілі бояри замість тих, хто покинув службу або помер. 12 патронімів, зафіксованих в 1565 р., можна пояснити зміною власників дворич або залученням родичів. Сім дворич за інвентарем 1576 р. свідчить про зменшення чисельності бояр після ліквідації виживства в 1566–1567 рр. Лише в 1620 р. встановилася колишня заселеність службових дворич, що, як бачимо, сформувалась в 1560-ті рр., в процесі найбільш інтенсивного залучення красносільських бояр на виживські послуги. Скільки бояр виконувало послуги наприкінці 1550-х рр., встановити можна лише частково, на підставі фрагментарно збережених луцьких замкових книг 1558–1560 рр. (табл. № 3). За винятком Пилипа Марковича, всі інші продовжують вижувати і за наступного старости, але, напевно, це не повний склад красносільців того часу.

Таблиця № 3.

**Красносільські бояри-вижі за староства
кн. А. М. Сангушковича-Кошерського⁷²**

Імена бояр	Датування виживств за записами фрагментів луцьких замкових книг (арк.)
Семен Гордунович [Сенко (?)]	20 (як Семен), 26.IV (39, 39 зв.); 7.V (43 зв., 45 зв.); 10.X (72 зв.) 58; 29.VI.60 (98); [29–31] VI.60 (167 зв.); 6.VIII.60 (124 зв.)
Левко [Жданович]	4.V.58 (43); 5.X.58 (69 зв.); 19.II.60 (163); 9.VII.60 (104 зв.)
Пилип Маркович	(30) XI.58 (53)
Миколай Маркович	13.XII.58 (64 зв.); 21.X.59 (91 зв.)
Сенко [Гордунович (?)]	5.X.58 (70)
Степан Павлович [Роткович]	7.X.58 (72); літо 1559 (93)
Михно Павлович [Роткович]	11.X.58 (74); Опубл. випис: AS VII s. 38–40; 10.VII.60 (105)

Заселення, очевидно, відбувалось за рахунок прибульців, які наймалися на замкову службу під надання службових дворич. Наочним прикладом є Василь (Васьо) Німецький – переселенець

⁷¹ Кожний патронім має дорівнювати окремій родині-дворичу-диму. Степана Павловича-Ротковича рахуємо на окремому дворичі-диму згідно з ревізією 1552 р. (див. вище).

⁷² ЦДІАУ(К). – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 1.

з села Німецького, розташованого поблизу Жидичина на північ від Луцька (за мапою О. Барановича). Точно відомо, що він до кінця 1568 р. був державцею Німецького, яке отримав за службу від попереднього луцько-острозького владика Феодосія Гулевича⁷³. Можна припустити, що з приходом нового владика Марка Жоравницького Василь Німецький знайшов собі нову службу серед красносільських бояр, залишивши за собою держання церковного маєтку. 6 вересня 1568 р. М. Жоравницький відсудив у луцькому земському суді право на володіння с. Німецьким, у боярина Василя⁷⁴. Схоже, що в селі сиділи церковні бояри, які підпорядковувалися (под присудом права духовного) владіці: 25.VII.1565 р. фіксується боярин его млсти влдики луцкого и острожского п. М. Жоравницького Петръ Опанасович Немецкий (тобто боярин з с. Німецького)⁷⁵. 18.I.1567 р. Петро Німецький – «сочкаровський врядник» того ж владика – приймає позов від слуг красносільського ігумена Богдана Шашка⁷⁶. Село Німецьке за реєстром подимного 1629 р. також церковної юрисдикції⁷⁷. Як свідчить врядовий запис, В. Німецький міг мати власну печатку: 9.I.1564 р. ігумен красносільського монастиря вирушив на судовий рок панського суду, складений березолупським урядником п. Тихоновської (дочка кн. Богдана Михайловича Мстиславського). Серед людей добрих, які підписали судового листа, його супроводжував боярин замку господарського луцького Василь Красносільський: *Яко же есми на то и лист под печатми тых людей добрых ку помочи себе и подданымъ церковнымъ взял*, – зазначив у заяві ігумен⁷⁸.

Перебування бояр у присуді старостинського уряду ілюструється прикладом Федора Колтуна. Його було оскаржено луцькими

⁷³ 17.II.1558 р. – Юсиф, владика луцький і острозький. (ЦДІАУ (К) – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 10). Звідси припускаємо, що Василь Німецький перейшов на службу до красносільців після цієї дати. 20.IV.1560 зг. Нареченого владіку Марка Жоравницького (там само. – Спр. 1. – Арк. 168).

⁷⁴ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 2093. Книга луцкая земская записовая, поточная и декретовая 1565, 1566, 1567, 1568, 1569 года. / Сост. М. Н. Ясинский. – Киев, 1895. – Оригінал: ЦДІАУ(К) – Ф. 26. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 235–236.

⁷⁵ Там само. – Спр. 7. – Арк. 223.

⁷⁶ Там само. – Спр. 9. – Арк. 25 зв.

⁷⁷ Баранович О. Залюднення України перед Хмельниччиною... – С. 32 (9 димів належить луцькій плебанії, а 5 димів луцькому єпископу).

⁷⁸ ЦДІАУ(К). – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 13 зв. – 14. Гадаємо, що через відсутність інших Василів серед бояр з Красного це саме В. Німецький.

бурмістрами (магістратом) 8 січня 1563 р., під час влаштування у місті – *по господах подписаных* – посольства татарського хана. У домі Івана Андросовича Колтун забив (*окрутне збив, змордовав і зранив*)⁷⁹ магістратського служебника Яцька. За два дні Яцько помер, і вдова могла стягати *головщину* (10 кіп грошей за Статутом ВКЛ 1529 р. (Розд. XI. Арт. 4). Ніякого судового процесу щодо цього у замковій книзі не зафіксовано – справа могла вирішитися і без запису. Натомість через сім місяців, 4 липня 1563 р., Ф. Колтун знову на виживстві при обводі межових знаків (*копців*)⁸⁰, а 22 липня присутній за *обвоженем квалту і огледанем ран*⁸¹.

Способи іменування красносільців

Певною проблемою є ідентифікація самих бояр при їх урядовому називанні в записах луцьких замкових книг. В процесі канцелярського діловодства бояри іменувалися по-різному, що пов'язано з відсутністю прізвищ для непривілейованих станів. Як відомо, друге особове ім'я було «не спадковою прізвищевою назвою, а прямою назвою по батькові»⁸². Тому важкими для ідентифікації є випадки іменувань бояр виключно на ім'я, адже декотрі з них були тезками. Так, в замковій книзі 1561 р. двічі на ім'я поданий Миколай⁸³; це ім'я може бути віднесене як до М. Марковича (5 виживств)⁸⁴, так і до М. Гриневича (1 виживство)⁸⁵. У книзі за 1563 р. з 10 бояр – двоє: Юрко та Миколай⁸⁶ – ототоженні з Юрком Івановичем та Миколаєм Марковичем, хоча це тільки припущення і Миколая з таким же успіхом можна вважати Гриневичем. Серед бояр чомусь один Юрко регулярно подається на ім'я: всі 13 виживств за 1561 р.⁸⁷, 7 – за 1562 і перші чотири за 1563 р.⁸⁸. Його ідентифіковано з Юрком Івановичем (уперше повним іменем – 15.VII.1563)⁸⁹.

Неабияке значення для характеристики красносільців мають способи їх урядового називання в тогочасних документах. Поста-

⁷⁹ Там само. – Спр. 5. – Арк. 3.

⁸⁰ Там само. – Арк. 99 зв.

⁸¹ Там само. – Арк. 111 зв.

⁸² Худаш М. Л. З історії української антропонімії. – К., 1977. – С. 120.

⁸³ ЦДІАУ(К). – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 152, 159.

⁸⁴ Там само. – Спр. 5. – Арк. 53 зв., 84 зв., 119 зв., 120 (з 2.II.1563).

⁸⁵ Там само. – Арк. 94 (24.IV.1563).

⁸⁶ Там само. – Арк. 196 зв. (2.XI.1563).

⁸⁷ Там само. – Спр. 3. – Арк. 44 зв. (27.I.1561), арк. 45 зв., 83, 118, 124, 143, 143 зв.

⁸⁸ Там само. – Спр. 5. – Арк. 3 зв., 18, 181, 199 зв.

⁸⁹ Там само. – Арк. 108 зв.

ють питання, в контексті яких соціально-правових дій актуалізується те чи інше титулування і в межах яких соціальних структур воно утверджується, відрізняючись від інших форм? Очевидно, що це старостинський уряд, який репрезентує верховну владу Великого князя Литовського, в межах якої і функціонують красносільці, які іменуються боярами виключно від імені уряду (*боярин господарський красносельський*). Як рідковживане, фіксується *боярин гсдрський замку луцкого с Красного* (25.XI.1565)⁹⁰. Розширений і також випадковий варіант цього титулу: *боярин гсдрський повѣту Луцкого красноселський* (17.VII.1561)⁹¹. У ревізії 1552 р., що відображала інтерес центральної влади, вони названі «слуги путні». Замкове підпорядкування красносільців чітко відокремило їх від приватних слуг замкових урядників, власне, панських слуг, які поряд з ними надаються на виживство. В межах урядового призначення бояри також відрізняються і від замкових слуг. Останні призначаються на виживство вкрай епізодично і за такою формулою: *...на то дал вижом суждебника замкового Павла* (27.VIII.1563)⁹². Деякі замкові слуги згодом переходили на приватну службу до урядників. Наприклад, Гуцко Соколович 25.I.1565 р. вижує як замковий слуга⁹³, а от у 1566 р. він то слуга старости (4.IV)⁹⁴, то підстарости (11.VI та 9.VII)⁹⁵. Замкові слуги мали перебувати на найнижчий службовій сходинці, оскільки (див. ревізії 1545, 1552 рр.) мали походити з підданих замкових сіл, виконуючи тяглі повинності. Однак трапляються згадки, коли і красносільців названо замковими слугами: скарга луцьких бурмістрів на Ф. Колтуна (8.I.1563 р., див. вище). Другий випадок припав на час після запровадження возних: за відсутності їх на місці, сторона попросила надати замкового слугу, і підстароста надав красносільського боярина: *И просил мене пан Иван* (І. О. Борзобогатий-Красенський, мостовничий і дворянин господарський. – В. П.) *о слугу замкового на ... обвоженъ стада и на опытанъя того* (звинуваченого мстишинського. – В. П.) *врядника. Я его млсти на то з уряду своего придал вижомъ боярина господарского красноселского ...*⁹⁶. Ці два приклади ясно

⁹⁰ Там само. – Спр. 7. – Арк. 393.

⁹¹ Там само. – Спр. 3. – Арк. 155 зв.

⁹² Там само. – Спр. 5. – Арк. 137 зв.

⁹³ Там само. – Спр. 7. – Арк. 9 зв.

⁹⁴ Там само. – Спр. 8. – Арк. 80 зв.

⁹⁵ Там само. – Арк. 182, 233 зв.

⁹⁶ Там само. – Спр. 9. – Арк. 290 (запис 5.VII.1567).

вказують на те, що, на рівні шляхетської свідомості, не пов'язаної з урядом, тобто поза урядовим призначенням, вони сприймалися як *замкові слуги*, а безпосередньо на виживстві як *замкові вижі*, на відміну від традиційного іменування «виж врядовый»⁹⁷. Натомість титул «боярин» прищеплювався у сфері публічних повноважень замкового уряду при наданні на виживство⁹⁸. Відмінність цих іменувань красносільців не є рівнозначною: якщо поняття замкового слуги відсилало до категорії тяглих підданих, то боярський титул підкреслював станова належність, необхідну для статусу урядового (офіційного) свідка.

Красносільські бояри надавалися і в якості сторонніх свідків – *людей добрих*, що супроводжували вижа або королівського дворянина на правовій процедурі. У цій ролі Іван Гордунович і Федько Кукса 20 лютого [1559 р.] придані з уряду на послугу дворянину Богуфалу (?) Туру при традиційно невдалому «ув'язанні» в панський маєток (с. Погорільці Дубенської волості кн. К. К. Острозького): *И пан Тур то ослушавъши* (відповідь дубенського урядника Гапона. – В. П.) *и тыми людьми добрыми сторонними, з уряду луцкого на то ему придаными, И. Г. а Ф. К., бояры луцкими, освѣтчиши...*⁹⁹. У лютому 1563 р. Федір Кукса, як гнідавський тивун, підлеглий луцькому ключнику, був убитий підгасцькими селянами, виконуючи наказ ключника перевозити до Буга збіжжя (20.II.1563)¹⁰⁰. Михайло Горайн, як *сторона людина добра*, був при вижі, своєму односельці-тивуні М. Павловичі, на процедурі «ув'язання» в маєток за борг (27.V.1564)¹⁰¹.

Деякі факти припускають можливість переходу бояр з Красного на службу до інших панів чи урядників. Щоправда, ці фіксації можуть бути помилковими або тлумачитися гіпотетично. Так, Мих-

⁹⁷ Там само. – Спр. 7. – Арк. 214 (запис 23.VII.1565): *А потам его* (в'язня. – В. П.) *при пану Григорию Бутку, дворянине гсдрскомъ, и вижу замковомъ* [Ж. Павловичу], *от тебе, пане Красовский, даномъ, с казни [местской] выпустил.*

⁹⁸ Звідси і похідні скорочені чи розширені іменування красносільців: «боярин луцький», «боярин господарський повіту луцького», які також походили від репрезентації замкового уряду.

⁹⁹ Там само. – Спр. 1. – Арк. 95 зв. Відзначимо рідковживане скорочене іменування *бояри луцькі*, яке вказує на їхню службову належність до Луцького замку.

¹⁰⁰ Там само. – Спр. 5. – Арк. 36.: *люди подгаецкие ... наполнившись воли своеи а звязниши ся, безвинне того тивона гнидавского Федора Куксу забили и на смерть замордовали, а з живого и добре здорового мертвым учинили, который дей труп теперешнего часу на врьд замку луцкого для освѣтченя припроважон.*

¹⁰¹ Там само. – Спр. 6. – Арк. 82–83, 96 зв.

но Павлович одного разу – 15 січня 1565 р. – фіксується на виживстві як слуга підстарости Андрія Русина¹⁰². 15.VI.1565 р. слуга королівського служебника С. Стравинського Прокоп Бояринович з Красного став жертвою нападу на Ратнівський двір, де він ночував (Михайло Янович Загорівський напав на двір своєї матері). Однак у повторній скарзі М. Єловича-Малинського виявилось, що це *Прокоп, бояринов сын з Красного* (іншого одноіменного села. – В. П.), з *ыменя его млсти князя К. К. Острозького ...*¹⁰³.

Тивунська родина Павловичів-Ротковичів (Радкевичів)

Логічно припустити, що саме Михно Радкевич (Роткович), як уже згадувалося, був у 1620 р. *возним*. Прикметно теж, що тільки за тивунською родиною закріпилося патронімічне прізвище, тоді як решта бояр названі або іменами власними, або вуличними прозвиськами (Павло Лисий). На підставі цього можна припустити, що згаданий у таблиці № 2 Ждан Павлович (тивун у 1563–64, 1566, 1569 рр.) та Ждан Роткович (тивун 1565 р.) – це одна і та сама особа – Ждан Павлович-Роткович, а Михно Павлович (він же Михно Роткович) і Степан Павлович – це його брати, де «Павлович» – це патронім по батькові. Схоже, що «Роткович» – патронім «по дідицтву» (від слов'янського імені Радко)¹⁰⁴ – родове іменування, зближене з типовим боярським прізвищем, зафіксоване в ревізії 1552 р. і дуже рідко вживане при виживстві. Бояри як службовий стан не користувалися відтопонімічними прізвищами на *-ський*, утвореними від назв родових маєтків. Лише одного разу, 6.III.1564, в зізнанні (при самоназві вижа) було опущено боярський титул, але додано маєткове прізвище: *виж вряду замку луцького, от тебе, пане подстаростий, даного, Ждан Павлович Красноселский*¹⁰⁵. Наприклад, саме таке розмежування відтопонімічних і патронімічних прізвищевих назв простежується між боярами-шляхтою з села Гуляників Луцького повіту. Одні іменуються через патроніми, як і

¹⁰² Там само. – Спр. 7. – Арк. 63.

¹⁰³ Там само. – Арк. 159 зв.

¹⁰⁴ Власні особові імена слов'янського автохтонного походження: Богдан, Кунаш, Ждан, Мелех (Мелешко), Горяїн – становлять приблизно четверту частину імен красносільських бояр. Патроніми: Гордун(ович), Грин(свич), Ждан(ович), Некраш(свич), Роткевич/Радк(свич) також становлять приблизно четверту частину іменувань по батькові. Див.: Демчук М. О. Слов'янські автохтонні власні імена в побуті українців XIV–XVII ст. – К., 1988.

¹⁰⁵ Там само. – Спр. 6. – Арк. 28.

красносільці – *боярин господарський гуляльницький* (далі – ім'я + патронім), інші користуються прізвищами на *-ський*, утвореним від назви села: Михайло Юнкович Гуляницький або *зем'янин господарський Яцко Тимоха Гуляницький* (врядовий виж в 1558–1563 рр.).

Від 8.I.1563 до замкових книг була занесена скарга *названого* ігумена Спаського красносільського монастиря о. Іоана на Михна Павловича, який на монастирському ставу покрав рибальські знаряддя – *верши*. Ігумен надіслав до Павловича свого служебника: *Я дей посылал до него по верши служебника моего Яцка. Он дей верши моеї не дал и того служебника моего збил и змордовал и мне самому отповѣдь и похвалку* (погрозу. – В. П.) *вчинил*¹⁰⁶. Наступного дня Михно Павлович знову *потряс и подрал верши*. Тут втрутився його брат – тивун Ждан Павлович: *А кды бы дей брат его ж тивон красноселский Ждан за кий его не вхватил, он бы мя был забил*, – підсумував отець Іоан¹⁰⁷. Цей запис уперше виявив красносільського тивуна і дав змогу зіставити два факти: з одного боку, Михно Павлович – брат тивуна, а з другого – він «рекордсмен» по виживству серед своїх односільців: у 1561 р. – 12 виїздів; в 1563 р. – 22; в 1564 – 10; в 1565 – 20; в 1566 р. – 23. У тивуна цей показник у 2–4 рази менший. В порівнянні з частотністю виживств інших бояр – в середньому 6–7 разів на рік – вражаюча різниця. Звідси видно, що належність до тивунської родини могла бути підставою для надзвичайної службової активності, яка може свідчити про престиж виживства серед красносільців. Як тивун, Ждан Павлович фіксується 29.VI.1564 р. при врученні стороною нагадувального листа: *взємиши вижа тивуна гсдрского красноселского Ждана Павловича*¹⁰⁸. 14.III.1565 р. він виступає на судовім процесі у ролі уповноваженого (*умоцованого*) від п. Федори Березолупської, а після суду – в ролі *ув'язчого* (тобто уже як представник суду і виконавець вироку) на «ув'язанні» в ту землю, яку вона прогнала Роману Івановичу Красносільському (брат (?) Григорія Івановича Красносільського, який виступав слугою-вижем луцького старости Б. Корецького)¹⁰⁹. У записі від 29.VIII.1567 р. скаржиться

¹⁰⁶ Там само. – Спр. 5. – Арк. 12.

¹⁰⁷ Там само.

¹⁰⁸ Там само. – Спр. 6. – Арк. 119 зв.

¹⁰⁹ Там само. – Спр. 7. – Арк. 46; Спр. 8. – Арк. 110 зв. (28.IV.1566 р., як Грицько Красносельський); Арк. 165 (29.V.1566 р.). Його дотичність до бояр спростовується присягою королю і короні (згідно з Люблінською унією) 25 травня 1569 р. з маєтку Підгайці, як повноправного шляхтича (Архів ЮЗР. – Т. 2. – Ч. 2. – С. 6).

тивунський слуга (служебник тивона гсдрского красноселского ... Игнат Ярмолович)¹¹⁰. Сам Ярмолович фіксується на виживстві уперше в 1566 – 5 разів, причому спочатку як слуга воротного Войтеха Красовського – 4.II.1566 р.¹¹¹, а потім – з 15 лютого – боярином з Красного¹¹². В його заяві оскаржується *рыболов его королевское млсти наймя Степан Роткович, який приехавши чолномъ под двор войтовский красноселский ... там на берези подле Стыра мене збил и зранил, иж дей заледва от него втѣкъ*. На мою думку, це Степан Павлович, який під прізвищем Роткович на виживстві не фіксується, на відміну від Михна і Павла (табл. № 2). Очевидно, саме його зафіксувала ревізія 1552 р. на окремому дворіщі (див. вище). Інша суттєва деталь – вказівка на «професійне» рибальство «под господарем» (*рыболов его королевское млсти*). Це дозволяє припускати, що до свого переводу на путну службу Павловичі-Ротковичі несли рибальську тяглу повинність на замок¹¹³. Серед переліку замкових сіл Луцького староства 1545 р. (див. табл. № 1) рибальська повинність йшла з с. Забороля, з якого відбувалась і путна служба, і яке було віддане у приватну власність Борзобогатим після лютого 1548 р. За браком прямих фактів це дає змогу припустити, що Ротковичі сиділи на Заборолі і, як майбутні тивуни, першими перейшли на службові дворища дворця Красного, виділені луцьким старостою кн. А. М. Сангушковичем-Кошерським для організації путної служби. 17 травня 1565 р. Ждан Роткович фіксується як *тивун гсдрский с Красного*¹¹⁴, а через рік, 17.IV.1566 р., луцькому підключому Льву Лясоті знову вижем надається *тивун гсдрский красноселский Ждан Павлович*¹¹⁵. 17 червня 1569 р. в акті Люблінської унії на *гроді повітовім* тивун з братом присягли на вірність королю і Польській Короні, замикаючи шерег шляхти Луцького повіту: *боярове красноселские Ждан тивон, Михно боярин*¹¹⁶. В 1573 р. красносільський тивун – той же Ждан Роткович (Павлович)¹¹⁷. А в 1576 р. на чолі красносільців виступає новий тивун Михно Ротко-

¹¹⁰ Там само. – Спр. 9. – Арк. 494.

¹¹¹ Там само. – Спр. 8. – Арк. 31 зв.

¹¹² Там само. – Арк. 44.

¹¹³ Опосередковано на зв'язок з рибальством Павловичів-Ротковичів указує виснаведена скарга красносільського ігумена про крадіжку верш на церковнім ставу.

¹¹⁴ Там само. – Спр. 7. – Арк. 101.

¹¹⁵ Там само. – Спр. 8. – Арк. 93 зв.

¹¹⁶ Архив ЮЗР. – Т. 2. – Ч. 2. – С. 12. (Цю присягу двох бояр можна розглядати, як привілей тивунської родини, оскільки інші бояри з Красного не присягали).

¹¹⁷ ЦДІАУ(К) – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 63, 123, 129 зв.

вич¹¹⁸, який уперше фіксується на виживстві 28.V.1561 р.¹¹⁹. Тивунство Ротковичів не було безперервним: 3.IX.1580 р. тивуном бачимо Стефана Некрашевича¹²⁰.

Різновиди путних служб на замкових урядах

Для того, щоб наочніше уявити обсяг і характер виживської служби красносільців, спочатку звернімося до аналогій сусідніх замків, де ті чи інші аспекти фіксуються джерелами більш детально, ніж у нашому випадку. Наприклад, у ревізії Кременецького староства 1565 р.¹²¹ докладно описані як урядові повноваження у сфері судочинства, так і служба замкових бояр, подібних до луцьких красносільців. Отже, за ревізією Кременецького староства 1563 р. на замок повинні служити дев'ять слуг (*slużki putne*) з двох прилеглих сіл – Вороновичів та Осників. Їхня служба визначена так: *maią sluzyc sluzbę putną koždy z osobna koniem s tych ziem ich, ktore oni, według dawnego porownania, pod sobą trzymają y iezdziec maią z listy jego kr. mości y z listy y posłańcami urzędowymi za krzywdami poddanych koleią, kiedy kolwiek urząd iem roskarże*¹²². Крім цього, вказано ще два обов'язки: під час облоги замку бути в розпорядженні старости/підстарости (*straż trzymacz*); возити до скарбу у Вільно зібрані грошові податки з королівщин Кременецького староства. Служба забезпечувалася звільненням від військової повинності (*a na woynę urząd jogo kor. mości zamkowy posyłać ich nie ma*), а також штрафами за побиття згідно зі Статутом ВКЛ 1529 р. (*a nawiązka iem, jako y przed tym bywało, według Statutu*)¹²³. Як бачимо, ця регламентація лише частково збігається з луцькою, показуючи, що локальні варіанти замкових служб могли різнитися навіть у межах сусідніх повітів одного воєводства і в способі оплати, і в характері справ, і навіть у радіусі служби. Але і тут участь кременецьких слуг у виживстві не застерігається, так само, як і слуг із Забороля і Красного. Проте аналогічно путна/кінна замкова служба поєднується з публічними повноваженнями замкового

¹¹⁸ Там само. – Спр. 16. – Арк. 254, 414.

¹¹⁹ Там само. – Спр. 3. – Арк. 111 зв.

¹²⁰ Там само. – Спр. 22. – Запис № 11.

¹²¹ Архив ЮЗР. – Ч. 7. – Т. 2. – С. 75–126. Детальна регламентація була обумовлена «волочною помірою», проведеною на королівщинах Кременецького повіту, де, на відміну від Луцького, королівщин на середину XVI ст. майже не лишилося.

¹²² Там само. – С. 118.

¹²³ Там само. – С. 119.

уряду у правовій сфері. На відміну від Луцького замкового уряду і, почасти, Кременецького¹²⁴, в'язові книги Барського староства не збереглися взагалі, але на підставі ревізії М. С. Грушевський також виділив слуг, які власним конем служили військову, сторожеву і кур'єрську службу (за ревізією 1552 р. в Барщині їх було 22). Повинності цих селян, зазначив історик, наближали їх до непривілейованої шляхти, яку іноді називали замковими слугами. Службовий шляхтич (на Поділлі) – це замковий слуга, який вийшов із середовища сільської громади і безпосередньо підлягав замковим зверхникам¹²⁵.

Ось ще один варіант окреслення згаданої служби – в ревізії Берестейського староства 1566 р.: *служки мали їздити з листы короля его милости в'язовыми для довоженія справедливости* (тобто правосуддя. – В. П.) *подданым господарским до замковъ и дворовъ прилеглихъ*¹²⁶. Така повинність покладалась на замкове село Кокоріки, що «тягнуло» до Кобилянського в'їтвства, розміщаючись на п'яти волоках і складаючись з 14 родин. Важливо, що характер їхньої служби повністю звільняв від інших можливих повинностей¹²⁷.

Ще одним локальним аналогом подібної служби виступають *поездники* Володимирського замку, котрі надаються з уряду в якості в'язів: *тот в'язник ... на тот час мел вижа взятого из замку Володимирского от мене, подстаростего володимирского, Бориса Харкович, поездника володимирского... и тот поездник, Борис Харкович, передо мною ставши, до книг очевисте вызнал ...*¹²⁸ На жаль, відсутність володимирських замкових книг до 1566 р. не дає змоги простежити інтенсивність виживства поїзників. Ми маємо лише поодинокі згадки зі збережених виписів замкових книг до 1566 р., а також згадки про випадкові виживства після 1566 р. Занепад цієї служби простежується після ліквідації інституту виживства у ході земських реформ 1564–1566 рр. Свідченням цього є факт роздачі у довічне володіння в 1567 р. Сигізмундом Августом земель (15 волок), що посідали поїзники: *водлугъ росказанія господарского з ведомом в'язу володимирского [...] нового кренту землями*

¹²⁴ ЦДІАУ(К). – Ф. 21. – Оп. 1. – Спр. 1–10.

¹²⁵ Грушевський М. С. Барське староство... – С. 257–258.

¹²⁶ Цитата за: Довнар-Запольський М. Ф. Берестейское староство в XVI веке // Университетские известия. – Киев, 1898. – № 2. – С. 19.

¹²⁷ Там само. – С. 12.

¹²⁸ Arhiwum książąt Lubartowiczów-Sanguszków... – Т. VII. – С. 28.

поезницкими (виділено мною. – В. П.) *и поповскими, которыи волоки его королевское милости взяты*¹²⁹. Характерно, що слуги не були передані новому власнику – луцькому каштеляну і володимирському городничому Михайлові Тихоновичу Козинському. Більше того, вони опротестували це відчуження, розцінивши його як насильницьке захоплення землі, а Володимирський гродський уряд провів слідство і обмежував через возного спірні ґрунти (запис 30.IX.1567 р.)¹³⁰. В 1583 р. поїзники виступають разом проти володимирського в'їта Михайла Дубницького, який звинуватив їх у вбивстві одного зі своїх потужників. Знімаючи з себе звинувачення, вони одноставно виправдовуються *яко люди христианские, правду светую милующи, а не хочечи того на душах наших носити*¹³¹.

Подібність до виживства путних слуг спостерігаємо на прикладі великопольських возних з-під Гнезна. За соціальним походженням польські возні мало чим відрізнялися від волинських вижив середина XVI ст.: представлено усе розмаїття соціальних градацій від панських слуг до міської шляхти. На відміну від них, гнезненські возні складали групу односельців з Каменця (*wieś Kamieniec w powiecie gnieźnieńskim, parafia Klecko*)¹³². В 1271 р. князь Болеслав Побожий (*Boleslaw Pobożny*) упривілеював їх Каменцем як своїх слуг (*ministeriales*), скасувавши тяглі повинності і надавши їм судового імунітету від намісників. За своїм привілеєм міністеріали перебували під присудом воеводи, у повноваження якого входило обрання возних. Підтверджуючи князівський привілей з кожним наступним володарем, каменецькі міністеріали зберегли свій статус до розподілу Речі Посполитої¹³³.

Повертаючись до красносільських путних бояр, можна припустити, що їхня виживська служба започаткувалася доволі пізно і непрямо була пов'язана з сеймовими реформами ВКЛ 1544–1554 рр.

¹²⁹ Волинські грамоти XVI ст. (Пам'ятки української мови) / Упор. В. Б. Задорожний, А. М. Матвієнко. – К., 1995. – С. 48–49.

¹³⁰ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 934. Владимирская гродская, записовая, поточная и десретовая книга 1567 года / Сост. А. А. Федотов-Чеховский (ред. Н. В. Домбровский). – Киев, 1895. Оригінал: ЦДІАУ(К). – Ф. 28. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 172.

¹³¹ Там само. – Ф. 27. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 12–13 зв. (Щиро дякую Н. Старченко за повідомлення цього факту).

¹³² Gąsiorowski A. Urzędnicy zarządu lokalnego w późnośredniowiecznej Wielkopolsce. – Poznań, 1970. – С. 303.

¹³³ Ibid.

Зокрема, 20 листопада 1551 р., згідно з постановою сейму, запроваджувався інститут присяжного вижа за зразком *возних* Підляшшя¹³⁴: присяжний виж мав бути шляхтичем і мати місцеву (повітову) осілість. Очевидно, що красносільці не відповідали цим вимогам. Як свідчать записи луцьких замкових книг, в 1560–1566 рр. присяжні вижі так і не були запроваджені в Луцькому повіті¹³⁵, на відміну, наприклад, від Городенського¹³⁶. Путна (замкова) служба красносільських бояр не відповідала новим вимогам. Реформа зумовила різке зменшення оплати за виживство (один гріш помилного, два гроша на місці, два гроша за «прислухання» присяги), а також здешевлення оплати записів до замкових книг (гріш за впис і гріш за випис)¹³⁷. Це відкрило значно ширший доступ до застосування писаного права в публічних оскарженнях, що мало призвести до активізації роботи замкового уряду по забезпеченню публічно-правових процедур, а отже, й частотності виживських послуг. Нагадаємо, що виживство, як елемент писаного права, було обов'язковим для фіксації правопорушень та оформленню звинувачень. Відтак можна припустити, що до 1550-х рр., тобто до початку згаданих реформ, потреби у виживстві красносільських бояр просто не існувало, а замковий уряд обходився слугами старости чи його урядників. Крім того, для аналогічних послуг залучалися, принаймні в 1530-х рр., зем'яни і бояри з Гуляників – ленного володіння дрібного боярства-шляхти Гуляницьких.

Бояри-шляхта Гуляницькі на замкових послугах

У 1516 р. великим князем литовським була підтверджена *вysluga* на цьому мастку гуляницьким боярам. За військовим пописом шляхти 1528 р. Гуляники «тягнули» до Луцького замку, що вказує на замкове підпорядкування цих «панів над собою»¹³⁸, котре, ймовірно, проявлялося у виконанні виживства. На це, зокрема, вказує найраніша згадка, засвідчена листом приятельських суддів (від

¹³⁴ Литовская метрика – Т. 1. // Русская историческая библиотека. – Юрьев, 1914. – Т. XXX. – С. 181–197.

¹³⁵ ЦДІАУ (К). – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 3–8.

¹³⁶ Акты, издаваемые Виленскою археографическою комиссией для разбора древних актов ... – Т. XVII: Акты гродненского земского суда (1539–1565). – Вильно, 1890. – С. 412–425, 440 (*Виж поветовый, от панов шляхть выбранный*).

¹³⁷ Архив ЮЗР. – Ч. VII. – Т. 2. – С. 114–115 (згідно з ревізією Кременецького староства 1563 р.).

¹³⁸ Яковенко Н. М. Українська шляхта ... – С. 230.

12.XII.1539 р.), які послали *границы копцы поправитъ ... вижов луцких з уряду даных земян гсдрских гуляницких Ивана и Сьенка Яρμοшевича*¹³⁹. Ревізія 1545 р. засвідчила їхню замкову залежність на кур'єрській службі: за ними, як і за всіма шляхетськими мастками Луцького повіту, була закріплена замкова *городня* (зруб): *Городня бояр Гуляницких слуг замковых путних* (підкреслено мною. – В. П.) *тая добра ест*¹⁴⁰. Через відсутність луцьких замкових книг першої половини XVI ст. (їхні найраніші фрагменти, зібрані в один том, збереглися лише від 2.II.1558 р. по 8.X.1560 р., що приблизно становить четверту частину первісного складу¹⁴¹) неможливо простежити частотність виживства Гуляницьких. Але той факт, що згадуваних у 1558–1563 рр. Яцка-Тимоху (Єско/Юско Тимошич/Тимохович) та Єска Ленковича «замовляли» в якості вижив впливові особи – князі та урядники¹⁴², – свідчить про їхній до певної міри підвищений статус, зближений зі згаданим вище присяжним вижем. Іншою деталлю, яка опосередковано підтверджує таке припущення, є надання Гуляницьких на виживство самим старостою, що в інших випадках ніколи не фіксується: *виж от его млсти князя А. М. Санкушиковича Кошерского старосты луцкого, Яцко Тимоха, даный ...*¹⁴³. Усе це вказує на високий статус Гуляницьких на в'ярдових послугах серед інших офіційних свідків. Врешті, те саме підтверджує коливання станової титулатури при урядовому призначенні: «боярин – зем'янин»: 2.X.1558 р. – *пан Яцко [Тимоха] Гулялицкий*; [5–6].XI.1559 р. – *боярин гсдрский гуялицкий ... Яцко Тимоха*; 14.VII.1560 р. – *земенин гсдрский гуялицкий Яцко Тимоха*; 25.VII.1560 р. – так само; 6.I, 3.II.1563 р. – *земянин гсдрский повѣту*

¹³⁹ ЦДІАУ(К) – Ф. 256. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 17 зв. (Подаємо зворотну транслітерацію з латинської за копією XVIII ст.)

¹⁴⁰ Zródła dziejowe. – Т. 6. – S. 49.

¹⁴¹ ЦДІАУ(К) – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 1–169. (Наші підрахунки базуються на зіставленні з повними книгами за 1561 р. – 351 (без записів за 20–31 грудня) та 1563 р. – 354 записи проти 265 за три роки).

¹⁴² Там само. – Спр. 1. – Арк. 68 зв. (2.X.1558 р.: Яцко Тимоха, сторона – кн. Г. Збаразька (Деспотовна); Арк. 86 зв. (5–6.XI.1559 р.: Яцко Т., сторона – кн. Г. Збаразька); Арк. 168 зв. (29.IV.1560 р.: Єско Ленкович Г., сторона – ковельський староста Ф. Фальчевський); Арк. 108 (14.VII.1560: Яцко Т., сторона – володим. городничий і підстароста М. Т. Козинський); Арк. 117 зв. (25.VII.1560 р.: Яцко Т., сторона – кн. Г. Збаразька – «ув'язання» з королівським дворянином); Арк. 132 зв. (3.X.1560 р.: Юско Тимохович Гуялицкий, сторона – кн. М. А. Збаразький).

¹⁴³ Там само. – Спр. 1. – Арк. 86 зв. (запис [5–6].XI.1559 р.), AS. – Т. VII. – S. 46 (запис 22.XII.1558 р.).

Луцького¹⁴⁴. Цей зем'янин, уже як сторона, в 1567 р. звернувся до городського уряду зі скаргою (спільно з братом – пан Еско а Иван Тимоховичи Гуляницькіє) на свого односільця Михна Яцютича Гиревчича (? нрзб.) Гуляницького, який 1 серпня побив їхнього підданого Бориса Салуцевича, *перенемши на гребли нашої гуляницької, а наступного дня захопив 20 гусей: заняль на стерни своей гусей двадцатеро того жь подданого нашего Бориса*¹⁴⁵.

Вживські послуги Гуляницьких у зведеному вигляді показані в таблиці № 4. Їхні імена подано за оригінальним правописом замкових книг, написаних урядовою (руською) мовою ВКЛ. В таблиці також фіксується службовий статус – з руки якого пана-урядника служать. Це два перших підстарости Луцького замкового уряду за староства кн. Б. Ф. Корецького: Борис Іванович Сова (до 1.XII.1560–15.IX.1563), а також Андрій Іванович Русин (6.X.1563–24.I.1567). В іншому випадку Гуляницькі фігурують не за службовим, а за соціальним статусом, як господарські бояри чи зем'яни, наприклад, *боярин господарський гуляницький Левко Козлович*.

Як бачимо з таблиці № 4, регулярність виживства Гуляницьких не йде ні в яке порівняння з виживством красносільських бояр (табл. № 2). Служба перших скидається на випадкову (в середньому 1–3 виживства на рік), тоді як красносільці переважають і чисельністю і регулярністю. Іншою відмінністю є те, що Гуляницькі служать особисто підстаростам, як панські слуги, пориваючи з традицією замкової залежності путних слуг. Схоже, саме з цим можна пов'язати факти «забування» маєткових прізвищ на виживстві: *где ж дей я (М. Сербин, тобто сторона-замовник. – В. П.) при себе маючи з уряду замку Луцького, от пана Бориса Ивановича Совы, подстаростего луцького, вижом служебника его на имя Ивана Останковича*¹⁴⁶, який в 1561 р., з руки того ж Соби, фіксується як скороченим (ім'я, по батькові), так і повним трискладовим іменуванням¹⁴⁷.

¹⁴⁴ Там само. – Спр. 5. – Арк. 9 зв. (запис 6.I.1563 р.: Юско-Тимошич Гуляницький, сторона – М. Т. Козинський, городничий володимирський), а також Арк. 27–28 (запис від 3.II.1563 р.).

¹⁴⁵ Там само. – Спр. 9. – Арк. 357.

¹⁴⁶ Там само. – Спр. 5. – Арк. 136 (запис від 23.VIII.1563 р.).

¹⁴⁷ Там само. – Спр. 3. – Арк. 225 (запис від 16.X.1561 р.); арк. 265 зв. (запис від 17.XII.1561 р.).

Таблиця № 4.

Бояри/зем'яни господарські Гуляницькі на виживстві з Луцького замкового уряду в 1560–1566 рр.¹⁴⁸

Імена Гуляницьких	Кожний рік відповідає луцькій замковій книзі (Ф. 25. – Оп. 1)						
	1560 (Спр. 1)	1561 (Спр. 3)	1562 (Спр. 4)	1563 (Спр. 5)	1564 (Спр. 6)	1565 (Спр. 7)	1566 (Спр. 8)
Еско (?) Ленкович Г.	29.IV (168 зв.)						
Іван Г.		Сова 22, 25.XI (249, 251) // 2					
Іван Останкович [Г.]		Сова 16.X; 17.XII (225, 265 зв.) // 2	Боярин 21.IV (62 зв.) // 1	Сова 23.VIII (136) // 1			
Карпо Юнкович Г.		Сова 17.XII (266 зв.) // 5	Боярин 8.V (80) // 2	Сова 14.VI (86 зв.) // 5			
Іван Поповка Г.		Сова 24.III (57 зв.) // 1					
Сава Андресевич Г.		Сова 29.XI (Ф. 256. – Спр. 1. – Арк. 107) // 1					
Юско/Яцко/ Еско-Тимоха/ Тимошич Г.	Зем'янин 14, 25.VII (108 зв., 117) // 2		Зем'янин 29.IV (72 зв.) // 1	Зем'янин 6.I, 8.II (9 зв., 32 зв.) // 2			
Павло Ярмошевич Г.							
Павло Федорович Г.							
Грицко Тимошич (Григорей Тимошевич Г.)							
Левко Козлович							
							Боярин 26.XI (480 зв.) // 1

¹⁴⁸ Таблиця № 4 складена на підставі луцьких замкових книг за 1558–1566 рр. Оригінали: ЦДАУ(К). – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 1, 3–8. В дужках (–) подається аркуш замкової книги і щорічна кількість виживств кожного Гуляницького (після двох рисок).

Виживство бояр з Красного

Питому вагу бояр на виживстві з Луцького замкового уряду можна зрозуміти через порівняння з виживством слуг старости і його замкових урядників, тобто, по суті, з загальним числом приватних слуг урядницького клану кн. Б. Ф. Корецького і, частково, його попередника князя-старости А. М. Сангушковича-Кошерського. Порівняння з загальним обсягом виживств за записами замкових книг дає змогу виявити інтенсивність служби бояр та її значущість для функціонування Луцького замкового уряду в 1560–1566 рр.

Інтенсивність та співвідношення виживств не можна розглядати у відриві від специфіки врядувань, тобто поза характером правопорушень та публічних процедур. Останні за своїми об'єктами тісно прив'язані до циклу виробництва, притаманних Волині XVI ст. Ці об'єкти і були предметами права, за які точилася боротьба сусідів-землевласників або родичів-спадкоємців. Виробничий цикл зернових культур (оранка, сівба, жнива), випас худоби, викіс сіножаті, лісові борти, рибальські стави, водяні млини – все це у формі крадіжок, застав, боргів, продажу-купівлі, тестаментів і, зрештою, спірних кордонів (*копці, грані в деревах*) було предметом боротьби за право володіння. Виходячи з цих міркувань, логічно припустити, що максимальна інтенсивність виживства збігалася з цими виробничими циклами, коли врожай зернових, лісові борти, вилов риби, мірка борошна і, зрештою, сам селянин ставали об'єктами суперечки. Зіставляючи помісячну кількість записів замкових книг (у середньому 25–35 записів на місяць у 1561–1564 рр.), можна побачити, що на зимові місяці й на час великого посту (лютий, березень, квітень) припадала найменша кількість заяв-звинувачень, а найбільша – на час сівби та збору врожаю.

Таблиця № 5 показує співвідношення виживств бояр з Красного зі слугами замкових урядників, зафіксованих у фрагментах замкових книг за староства кн. А. М. Сангушковича-Кошерського (1542–1560). Як випливає з таблиці, повністю задокументовано лише чотири місяці (виділено курсивом), на підставі яких можна простежити інтенсивність і співвідношення виживств¹⁴⁹. Так, половина виживств за жовтень 1558 р. – боярські. Виходячи з цих даних, можна обрахувати гіпотетичну повноту втрачених замкових книг. Уже

¹⁴⁹ Ці числові показники слід розглядати у порівнянні з повними даними замкових книг 1561–1563 рр. (крім 1562 р., де відсутні записи за 3,5 місяці) – перших років староства кн. Б. Ф. Корецького напередодні судово-адміністративної реформи 1564–1566 рр. у ВКЛ.

на підставі цієї таблиці видно, що красносільські бояри виступають у найбільш насичений літньо-осінній період, хоча на липень 1560 р. припало лише два виживства бояр, а ось на липень 1561 р. – 17. Натомість навесні 1558 р. до функції виживства не було залучено жодного боярина.

Таблиця № 5.

Співвідношення виживств за староства кн. А. М. Сангушковича-Кошерського

(на матеріалі фрагментів трьох луцьких замкових книг 1558–1560 рр.)

Числа місяця, рік, (аркуш ЦДІАУ(К) – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 1).	Чисельність			виживств // бояр з Красного
	записів за місяць	виживств загалом	вижив- слуг	
Підстароство кн. Андрія Івановича Полубенського				
3–28 лютого 1558 (1–22)	27	13	9	–
6–28 березня 1558 (22 зв.–36 зв.)	28	3	3	–
3–30 квітня 1558 (37–41 зв.)	13	8	5	3 // 1
1–11 травня 1558 (41 зв.–46 зв.)	14	8	7	3 // 2
Підстароство Михайла Івановича Ощовського				
27, 29 вересня 1558	3	1	1	–
2–22 жовтня 1558	30	12	6	6 // 6
1–25 листопада 1558	13	8	7	1
1–31 грудня 1558	8	5	4	1
Підстароство кн. Остафія Васильовича Сокольського				
11–23, [21], 29, 31 березня 1560 (138, 141 зв., 151, 152–164 зв., 169 зв.)	21	7	8	1
1–18, 20, 29 квітня 1560 (137–138, 140–150 зв., 168)	18	6	4	–
17 травня 1560 (139–139 зв.)	1	–	–	–
29–30 червня 1560 (98–98 зв., 167)	5	3	1	2 // 1
1–30 липня 1560 (99–120)	32	21	16	2 // 2
1–6, 9, 10 серпня 1560 (120 зв.–124, 165)	6	6	5	1
2–3, 9–28 вересня 1560 (125–131 зв., 166)	18	9	7	–
2–8 жовтня 1560 (132–136)	8	1	1	–

Таблиці співвідношень доводять, що виживство бояр було не випадковим, а досить регулярним. На вибухи активності впливали не тільки цикли виробництва, а й адміністративні зрушення на замковій уряді, власне, «зміна кадрів», коли новонаставлений урядник ще не встигав сформувати свій загін слуг. Між 24 і 28 січня

вонської війни та відкриття судових років різко збільшилась кількість процедур вручення позовів. В середньому питома вага виживств красносільських бояр у 1561–1566 рр. становила 35%.

Таблиця № 8.

Красносільські бояри та урядницькі слуги: співвідношення осіб та виживств по роках

(в дужках указано чисельність панів-урядників, які надавали слуг)

	Кожний рік відповідає луцькій замковій книзі (Ф. 25. – Оп. 1)						
	1560 – спр. 1	1561 – спр. 3	1562 – спр. 4	Грудень 1563 – спр. 5	1564 – спр. 6	1565 – спр. 7	1566 – спр. 8
Бояр з Красного за рік	4	10+1?	11	10+1?	14	17+1?	12+2?
Боярських виживств	7	58	41+N	76	82	122	120
Врядові слуги за рік	7 (1)	25 (4)	32 (5)	35–38 (5)	35 (4)	37 (4)	48 (5)
Виживства							
врядових слуг	9	136	100+N	106	155	141	177
Всього осіб вижив	11	35	43	46–48	49	54	61
Всього виживств	16	194	141+N	182	247	263	297
Кількість записів замкової книги	31	351	321+N	356	428	487	592

Розглянемо тепер деякі аспекти виживства за участю бояр. Власне, при самому виконанні не спостерігається якихось відмінностей з виживствами слуг замкових урядників, бо виж, як слуга публічно-правової процедури, діє від імені замкового уряду і сторони-замовника. На процедурі його «дія» – це присутність урядового свідка, який пильнує хід проведення процедури, після чого до замкових книг вписувалось його свідчення – *вижово сознание*. Красносільські бояри були задіяні в усіх формах виживства: а) на службі у королівського дворянина (подання королівських позовів, «ув'язання» в масток за судовим вироком чи санкцією приватної угоди); б) як виж, приданий стороні на всі справи (таке виживство характеризувалося тривалим перебуванням у панському мастку під час напружених конфліктів, коли виж ставав очевидцем сутичок і нападів); в) практикувалося спільне виживство двох-трьох вижив або зі свого уряду, або із сусідніх – Володимира і Кременця). Всі ці форми – досить рідкісні явища для урядової реєстрації процедур, оскільки за своєю суттю мали позначати надзвичайні події, яким сторона-замовник надавала неабиякого значення. Розгляд цих форм виживства є елементом правових процедур і тому не входить в завдання нашого дослідження.

Для ілюстрації наведемо лише-деякі приклади. 9.VII.1560 р. дружина Олехна Козинського Зофія отримала від луцького старости *вижа на все справи*, боярина Левка Ждановича, за скаргою про викіс врожаю на двірських полях Забороля (!): *Я, дей маючи при себе вижа замкового, от князя А. М. Саньгушковича Кошерского, старосты луцкого, на вси sprawy мне приданого, Левка Ждановича, боярина ...*¹⁵⁵. Нагадаємо, що поля належали Івану Яцковичу Борзобогатому (війтівське володіння), якого представляла дружина Настасія Борзобогата (у скарзі подається без масткового прізвища Красенська). На процедурі опитування (аналог сучасного слідства) виж спостерігав, як слуга Зофії Козинської у присутності *сторони людей добрих* (сторонніх свідків) довідувався про причини заповідних шкод (жнива і потрава) на двірських полях Забороля (звідси дізнаємося, що якась частина села належала Олехну Козинському). Той же самий Левко Жданович 26.III.1561 р. надається *на все справи* Івану Матвійовичу Єловичу Бокоемському, який *просил о вижа, который бы при нем во имену Букоемском мешкати мел, боячи ся кривдъ дядков своих, п. Григория и п. Семена Еловичов*¹⁵⁶. Минуло півтора тижні, а виж ще перебував у мастку Івана Букоемського (запис від 5.IV.1561 р.)¹⁵⁷.

Із восьми надань вижив на всі справи протягом 1560–1566 рр., тобто за сім неповних років, нами було виявлено лише два вищенаведених залучення бояр. Ця досить рідкісна форма виживства копіювала практику королівського двору при наданні «на всі справи» королівських дворян. В записі від 27.VIII.1562 р. за скаргою кн. Овдоті, дружини кн. Матвія Васильовича Четвертенського, на маршалка П. Б. Загоровського про викіс сіножатеї (один з багатьох проявів багаторічного конфлікту сусідів і спадкоємців) було зафіксовано зізнання вижа Михна Павловича з таким характерним зауваженням: *будучи мне у кнги Матфеевоє в Четвертни за каждымъ разом, кгда ся який квалт або шкоды еє млсти от пна Петра Загоровского через врядника луковского еє млсти стали ...*¹⁵⁸. Цей приклад свідчить про те, що Четвертинські «ексклюзивно» замовляли М. Павловича на всі справи без уживання цієї формули. Вибір особи вижа міг бути прерогативою сторони, яка в тривалих конфліктах закріплювала його за собою на постійному виживстві.

¹⁵⁵ Там само. – Спр. 1. – Арк. 104 зв. – 105.

¹⁵⁶ Там само. – Спр. 3. – Арк. 81 зв.

¹⁵⁷ Там само. – Арк. 85 зв.

¹⁵⁸ Там само. – Спр. 4. – Арк. 176.

Спільні виживства – поширеніша форма забезпечення правових процедур, на відміну від попередньої. Три спільних виживства за участю бояр з Красного (з восьми за рік) спостерігаємо у 1563 р.: 4.IX.1563 р. Михайло Горяїн разом з кременецьким вижем залучений при поданні королівського листа. Іван Олехнович Борзобогатович Красенський оскаржив перед королем поборцю волинських мит В. П. Загоровського, який нібито після «ув'язання» Красного затримав там його рухоме майно¹⁵⁹. 3-4.VIII.1563 р. Семен Гордунович разом з вижем *от староства замку гсдрского Володимирского Логвином Игнатовичом* були на обводі вижатих полів с. Садова (за скаргою чернчгородського державці королівщини Ф. Фальчевського на торчинського старосту)¹⁶⁰. І зрештою, не можна не відзначити спільне виживство трьох (!) красносільців у справі «ув'язання» в маєтки волинських князів і шляхти за несплату податку *серебцини*. В цій процедурі «ув'язання» за королівським листом поєднано дві форми: виживство на службі королівського дворянина та спільне виживство. Дворянин князь Іван Жижемський узяв з замкового уряду Михна Павловича, Миколая Марковича і Пилипа Созоновича, які марно, більше символічно, з метою нагадування, їздили по маєтках кн. К. К. Острозького, владика Марка Жоравницького, кн. Юрія і Владислава Збараських, кн. Олександра Сангушковича-Кошерського, кн. Івана Чорторійського, Петра Кірдея-Мильського та інших волинських можновладців (запис 22.XI.1563 р.)¹⁶¹. За моїми підрахунками, із 48 спільних виживств за шість років (1561–1566) бояри брали участь в 11 процедурах, з яких на три залучались королівськими дворянами (28.V.1564 р.)¹⁶². Чомусь решта спільних виживств припала тільки на 1563 та 1565 р. – 6 процедур¹⁶³.

Для загальної картини наведемо перелік правових процедур, які засвідчували виключно бояри в 1561 р., без урахування процедур за участю вижив-слуг замкових урядників. Відзначимо невідповідність кількості виживських зізнань щодо кількості процедур через те, що процедура не була тотожною урядовому запису. Зізнання вижа поєднувало (точніше, не розрізняло) процедури, які в

¹⁵⁹ Там само. – Спр. 5. – Арк. 154

¹⁶⁰ Там само. – Арк. 123. За ревізією Луцького староства 1545 р. Чернче-городок належав до замкових сіл (див. табл. № 1).

¹⁶¹ Там само. – Арк. 211.

¹⁶² Там само. – Спр. 6. – Арк. 182, 183 зв.

¹⁶³ Там само. – Спр. 7. – Арк. 159 зв., 191 зв., 224 зв., 234, 375, 437 (18.VI, 9.VII, 23.VII, 29.VII, 12.XI, 18.XII).

різних варіантах становили єдиний ланцюг правової дії. Огляд ран, обвід ґрунту, опитування сторони про причину правопорушення (слідство), обсилання сторони з вимогою правосуддя чи відшкодування, вручення позову – були як самостійними, так і складовими елементами правових дій постраждалої сторони, яка добивалася справедливості і за свій кошт організувала процедури.

Таблиця № 9.

Публічно-правові процедури за участю красносільських бояр в 1561 р.¹⁶⁴

Публічно-правова процедура	Кількість свідчень
Огляд ран (людей, худоби, трупів)	15
Обвід ґрунту (оранки, сіножаті, границь ставів, дібров тощо)	14
Обвід збройного нападу на панський двір тощо	8
Обсилання супротивної сторони (слугою, листом)	3
Розшук селян-втікачів, худоби, вкрадених речей	1
Подання королівських і врядових листів (заручних, нагадувальних, позовів)	14
«Ув'язання» в маєток	
(ввід у володіння за судовим вирокком, санкцією угоди, заповітом)	4
Вирішення справи на року за двосторонньою умовою (судовий рок, присяга, торгова дія, сплата боргу, опис майна тощо)	3

Гіпотетично можна вирахувати річний заробіток бояр, встановивши маєток, до якого їх посилали, а також кількість миль до нього з Луцька, виходячи з розрахунку один гріш помильного в один бік. Але оплата служби цим далеко не вичерпувалася, зважаючи на тривалі «відрядження» вижив у панські маєтки, де вони мали утримуватися за кошт пана-замовника. Виживські зізнання прямо не фіксували оплату служби, натомість під запис неминуче потрапляли всі випадки спротиву процедурам з боку супротивної сторони: обсилання з вимогою «вчинити справедливість» (відшкодувати збитки), обсилання врядовим нагадувальним листом, виклик до суду (позов) і, врешті, «ув'язання» у володіння маєтком¹⁶⁵. Саме ці процедури були найбільш вразливими для вижив і, згодом, возних. Ризик опинитися в ролі непроханих гостей і зустріти ворожий прийом кийками і гаківницями, коли церковні дзвони скликали на гвалт

¹⁶⁴ Таблицю складено на підставі записів луцької замкової книги 1561 р.: Там само. – Спр. 3. – Арк. 20–269.

¹⁶⁵ Див.: Adamus J. O wstępnych actach procesu litewskiego (do II Statutu) // Ateneum Wileńskie. – R. XII. – Wilno, 1937. – S. 205–281.

усе село – така перспектива не раз вимальовувалася ще задовго до початку процедури. Щоправда, вижам, на відміну від панських слуг, на процедурі щастило більше. У першу чергу на небезпеку наражалися панські слуги, які, власне, і виконували процедуру – опитували кривдників (аналог слідства), вручали позов тощо¹⁶⁶.

Факти, в яких виж ставав жертвою нападу, можна вважати випадковими, ба більше того, майже всі вони пов'язані з гучними і запеклими конфліктами волинських можновладців-урядників, таких як Борзобогаті-Красенські, Гулевичі, Семашки, М. Ф. Мишка Варковський, М. Єло-Малинський. Шляхетні особи, наділені не тільки чималими мастками, сталими загонами слуг, але й владними повноваженнями, мало зважали на представників сумнівної для них влади. Тому в записках луцьких замкових книг 1561–1567 рр. випадки нападів на вижив, зокрема на красносільців, можна порахувати на пальцях. Один з перших прикладів – це випадок із вищезгадуваним Левком Ждановичем, наданим на всі справи Іванові Матвіювичу Єловичу-Букоємському в його спорі за розподіл Букойм з дядьками. Сидячи в Букоймах у дворі скривдженого племінника, виж став очевидцем нападу на І. М. Єловича та його слуг після вручення в'язничого заручного листа Грицьку Єловичу (19.III.1561 р.). Коли пан Иван из сестрою своєю прибули ратовати служебника своего, он (Андрій Стасевич – племінник Грицька Єловича. – В. П.) евоє самого пана Ивана и панну Федору збилъ, што мною вижом оствѣтчили. Ино Андреи Стасевич там же при нихъ мене вижа и боярина пана Иванова Ленкарта збил¹⁶⁷. Лаконічність фрази ставить під сумнів серйозність сутички. Очевидно, по-справжньому постраждав Михно Роткович (Павлович) влітку 1564 р., спостерігаючи за нападом Миколая Дубровського, який намагався «ув'язатися» у Вічин на користь М. Радивиля (за борги Борзобогатих Красенських). Останні оскаржили «ув'язання» як збройний напад і захоплення маєтку, засвідчивши це з допомогою вижа, який повернувся на уряд побитим: Присылал ... п. Василей Борзобогатович Красенский служебника своего Василя Костю пинского, а при нем вижа з уряду господарского замку Луцкого, на справы пану Василю даного, Михна Ротковича ... барзо збитых а окрутне змор-

¹⁶⁶ Нагадаємо, що в цьому полягала ключова відмінність дореформених процедур – після 1566 р. процедури по закону мали виконуватися особисто возними, а не панськими слугами.

¹⁶⁷ ЦДІАУ(К). – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 81 зв. (запис 26.III.1561).

дованых, плачливе жалуючи и оповедаючи...¹⁶⁸. В зізнанні М. Павловича-Ротковича в найдрібніших подробицях було описано напад М. Дубровського, який штурмом оволодів Вічином. Дотримуючись процедури, В. Борзобогатий вислав до нападників свого слугу і вижа для формального опитування про причину нападу; тоді, власне, М. Роткович і постраждав: пан Дубровський, не хочечи мене вижа ани при мне того посланца (Василя Костю. – В. П.) слухати, одно заразъ на вѣсих пѣших и конныхъ (свого збройного загону. – В. П.) крикнул, абы к двору штурмовали а з заковницъ и ручницъ стрѣляли и в двор ся ламали. Там же и мене самого (вижа – В. П.) при них збили и змордовали, аж ледво дей есми пѣи от коня и от речей своих в лозу утѣхъ¹⁶⁹.

Значно частіше в скаргах і зізнаннях подавалися факти, що сприймалися як погрози і замахи, які не завершувалися серйозними сутичками. Так Казимир Ледницький, урядник Ф. Фальчевського, коли їхав на обвід викоснених сіножатей, був змушений накивати п'ятами після зустрічі по дорозі зі слугами І. О. Борзобогатого, які перед цим пограбували селян та худобу його пана: То пак дей, служебник п. Ивана Борзобогатого Станислав Тристенский, заступивши мнѣ дорогу з людми пана своего [...] мене самого при вижу збили и ручьницу мою киемъ перебили, где я сам и вижъ (боярин Юрко Іванович. – В. П.) заледво есмо от нихъ повтѣхали¹⁷⁰. В одному з епізодів довготривалого конфлікту Борзобогатих з М. Ф. Мишкою-Варковським за спірні ґрунти між Галичанами і Бородчичами (з 1553 р.), виж Павло Некрашевич відмовився їхати до М. Мишки опитувати про покошені сіножаті. Він боявся бути захопленим слугами М. Мишки, як це сталося нещодавно з іншим вижем: Тогда панове Борзобогатые зо мною вижомъ врьдника своего галичанского найма Дороша до пана Мышки были послали [...] але-мъ я до него ѣхати не смѣл, иж бымъ перед тымъ, за килка ден, вижа врьдогово в Холоневѣхъ, у дому пана Марка Холоневского поймалъ и, звезавши, до Бородчич отпровадил (28.VII.1565 р.)¹⁷¹. Очевидно, що виж наражався на небезпеку завжди в компанії панських слуг, які виконували процедуру або готувалися до неї. Так, виж Богдан Гордунович разом із слугами Станіслава Граєвського

¹⁶⁸ Там само. – Спр. 6. – Арк. 129 зв. (запис 6.VII.1564).

¹⁶⁹ Там само. – Арк. 130.

¹⁷⁰ Там само. – Спр. 7. – Арк. 199 (запис 15.VII.1565).

¹⁷¹ Там само. – Арк. 232 зв. (запис 28.VII.1565).

був захоплений слугами житомирського старости кн. Романа Сангушка під час нічного нападу на дім Яна Пековського (писар і справця С. Граєвського): *мене самого (Я. Пековського. – В. П.) и жону мою збили [...] и там же дей, на тот чась товаришов моих, служебников его мести пана моего, Станислава Кграевского, [...] и при них вижа врядового, от тебе, пане подстаростий, на sprawy пану моему даного, так же позбивали и помордовали и поранили [...], повезавши, до самого князя Романа, до имени его мести Павлович, з собою отвели [...] нас у везеню через два дни держачы, великое а окрутноє мордерство над нами по своей воли чинили, після чого князь випустив в'язнів на прохання дружини Яна Пековського*¹⁷².

Після запровадження Другого Статуту ВКЛ 1566 р. і введення інституту возного врядове виживство втратило свої публічні повноваження. У Луцькому повіті цей процес тривав до 1569 р., коли урядники Луцького гродського уряду, поряд з возними, на процедури спорадично надавали вижив або змушені були їх надавати за відсутності возних на уряді. Так 6.III.1568 р. любецький врядник підканцлера ВКЛ Остафія Воловича отримав на гродським уряді замість возного – вижа: *А такъ я (підстароста. – В. П.) вне бытно-сти на тот чась на вряде возного, придал есми ему, уместо возного, вижем боярина гдрского красноселского Михна Павловича*¹⁷³.

На прикладі красносільських бояр можна спостерігати трансформацію виживства перед ліквідацією цього інституту офіційних/урядових свідків, коли до публічних послуг замкового (старостинського) уряду були долучені замкові слуги. Очевидно, це сталося за староства кн. А. М. Сангушковича-Кошерського (луцький староста у 1542–1560 рр.), як результат декількох процесів. Це і роздачі королівщин (з утратою замкових служб), і здешевлення правових процедур за участю вижа, що призвело до інтенсифікації виживства. За відсутності присяжних вижив і недостатньої кількості слуг-вижив замкових урядників, путні слуги з Красного були покликані на виживство заповнити «кадрові» прогалини серед офіційних/урядових свідків. З другого боку, в цьому проявилася структурна риса функціонування замкового уряду – спиратися на сталий контингент слуг, незалежний від частоті зміни замкових урядників. За відсутності у ВКЛ до судово-адміністративної реформи 1564–1566 рр. земських урядів, які ґрунтувалися на шляхетському само-

¹⁷² Там само. – Спр. 7. – Арк. 293 зв. (запис 12.IX.1565).

¹⁷³ Архив ЮЗР. – Ч. 6. – Т. 1. – № 24. – С. 59.

врядуванні, для забезпечення інститутів писаного права (свідків, слідства, судочинства) рекрутувалися слуги великокнязівських (господарських) замків. Як підпорядковані старостинській адміністрації, красносільці залишались поза становими привілеями і мало чим відрізнялися від селян. Однак на прикладі їхньої служби цікаво спостерігати, як у сфері публічних повноважень замкового уряду формувалась боярська ідентичність (належність до стану), яка поза службою не мала чіткого соціального вираження (сприйняття бояр як замкових або путних слуг). Для самих же красносільців престижність виживства обумовлювалась дистанціюванням від тяглої повинності, заробітком помильного та певною публічною вагою при виконанні правових процедур.

Редакційна колегія

Віра АГЕЄВА
 Олена БАБКІНА
 Тарас БАТЕНКО
 Олег БІЛИЙ
 Ігор ГИРИЧ
 Володимир ГОРБАТЕНКО
 Вілен ГОРСЬКИЙ
 Валерій ДЕНИСЕНКО
 Віталій ДОНЧИК
 Анатолій ЄРМОЛЕНКО
 Георгій КАСЬЯНОВ
 Василь ЛІСОВИЙ
 Володимир МЕЛЬНИК
 Юрій МИЦИК
 Дмитро НАЛИВАЙКО
 Максим РОЗУМНИЙ
 Сергій РЯБОВ
 Григорій СИВОКІНЬ
 Микола СУЛИМА
 Леонід УШКАЛОВ
 Віталій ЩЕРБАК
 Наталя ЯКОВЕНКО
 Валентин ЯКУШИК

Головний редактор

Владислав ВЕРСТЮК

Відповідальний редактор

Олег ПРОЦЕНКО

Науковий редактор номера

Віталій МИХАЙЛОВСЬКИЙ

Верстка

Олени НУЖНОЇ

Художнє оформлення

Євгена НУЖНОГО

Адреса редакції: 03118, м. Київ, пров. Балакірева, 1

Адреса для листування: 01001, Київ-1, а/с № 25

Тел./факс: (044) 265-70-49

ЗМІСТ

Володимир Александрович. Українське релігійне малярство другої половини XIV–XVI століть: «зустріч Сходу та Заходу»	5
Тетяна Лозова. Середньовічна традиція маргінальних текстів на рукописних книгах і стародрукованих виданнях	52
Marek Janicki. Pochówki i pamięć poległych (XIV–XVII w.)	59
Мачей Вілямовський. Надвірна familia Пьотра та Анджея Одровонжів зі Спрови, воєвод та старост руських	85
Віталій Михайловський. Матеріали до <i>itineraria</i> подільських воєвод, каштелянів і старост у XV ст.	149
Rafał Jaworski. Michała kanclerza mołdawskiego związku z państwem Jagiellonów. Na marginesie publikacji nieznanego listu Kazimierza Jagiellończyka	169
Володимир Поліщук. Врядове виживство красносільських бояр у контексті замкових служб (Луцьке староство в 1545–1567 pp.)	196
Віталій Перкун. Грамоти українських православних та уніатських церковних ієрархів XVII–XVIII ст. як сфрагістичне джерело	240
Iwona M. Dacka. O druku i budowie wewnętrznej «Korony Polskiej» Kaspra Niesieckiego	252
Renata Król. Obraz twierdzy kamienieckiej w drugiej połowie XVIII wieku. Zabiegi w celu polepszenia jej stanu	266

ІНСТИТУТ СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
НАН УКРАЇНИ

Молода нація

альманах

«СМОЛОСКІП»

Молода

альманах

НАЦІЯ

**УКРАЇНА І ПОЛЬЩА:
СТОРІНКИ СПІЛЬНОЇ ІСТОРІЇ
(XIV – XVIII ст.)**

**№ 3
2001**